Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

I

1908

INDHOLD:

H. V. Rasmussen: INDLEDNING ..... Side 3
Martin Kristensen: AARHUS STIFTS TILBLIVELSES OG BEBYGGELSES HISTORIE ..... — 6
Ludv. Wimmer: DEN SIDST FUNDNE RUNESTEN I AARHUS m. 2 Billeder ..... — 17
Chr. Heilskov: TRÆK AF LIVET I SKANDERBORG m. 3 Billeder og 1 Plan ..... — 34
Povl R. Povlsen: DAMSSTENEN ..... — 62
Chr. Axel Jensen: THESTRUP EPITAFIET I MAARSLET KIRKE m. 1 Billede ..... — 65
HOVERIET PAA ET ØSTJYDSK GODS ..... — 75
LOVE FOR HISTORISK SAMFUND ..... — 91
MEDLEMSLISTE ..... — 93

AARHUS
I KOMMISSION HOS „FORLAGET AF 1907, A|S"
1908

AARBØGER

UDGIVNE AF

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

I

1908

AARHUS
I KOMMISSION HOS „FORLAGET AF 1907, A|S"
1908

Redaktionsudvalg:
Haugsted, *Ejler*. cand. mag.
Heilskov, *Chr.*, Biblioteksassistent.
Henningsen, *I.*, Handelsskoleforstander.

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Der er i Aarenes Løb udrettet meget for at udbrede historisk Oplysning, og den historiske Forskning har haft en værdifuld Støtte i den derved vakte Sans for Betydningen af at samle Oplysninger om vore Forfædres Liv og Virksomhed, alt i Erkendelsen af, at historisk Oplysning er det bredeste og bedste Grundlag for Forstaaelse af Nutidens Opgaver og Udviklingen af en sund Livsanskuelse. Den i de sidste Aar opstaaede Bevægelse for at oprette »historiske Samfund« for de enkelte Landsdele er et nyt Led i Arbejdet, der sikkert vil faa stor Betydning for Udbredelsen af historisk Oplysning og forøget Interesse for Bevarelsen af Fortidens Minder. Disse Samfund vil kunne løse deres Opgaver med saa meget større Kraft, som der her er en Lejlighed for *alle*, der ad forskellige Veje er blevne Venner af historisk Oplysning, til at forene sig om Arbejdet.

Da for et Par Aar siden Bevægelsen naaede til Aarhus Stift, og det, navnlig gennem Hr. Bibliotheksassistent *Mørk-Hansens* Bestræbelser, lykkedes at danne en Komite af Mænd, der vilde paatage sig et forberedende Arbejde, valgte denne senere afdøde Biskop *Fr. Nielsen* til Formand. Biskoppen var dog meget stærkt optaget af anden Virksomhed, og dette i Forbindelse med hans paafølgende Sygdom og Død standsede for en Tid Forehavendet.

Den oprindelige Komite valgte senere et Forretningsudvalg, og efter dettes Indbydelse afholdtes den 14. November 1907 et stiftende Møde i Aarhus. Biskop Nielsen havde bestemt tilraadet at danne et historisk Samfund for hele Stiftet, hvad der vilde give mere omfattende Æmner til Behandling i Tale og Skrift og kunde skaffe større Midler til Sagens Fremme. Da Udvalget havde sluttet sig til denne Tanke, var Indbydelse til Mødet udgaaet til Folk i alle Dele af Stiftet, idet man dog havde undgaaet en Henvendelse, der kunde ligne Konkurrence med et allerede oprettet Samfund i Stiftets nordlige Del. Indbydelsen blev efterkommet af mange, ikke alene fra Aarhusegnen, men ogsaa fra fjærnere Egne. Efter at Hr. Forstander *Martin Kristensen*, Gjedved, havde holdt et Foredrag, som i udvidet Skikkelse vil findes i nærværende Hæfte, stiftedes Foreningen, Love vedtoges, og da Toggangen hindrede en indgaaende Overvejelse af Bestyrelsesvalget, overdrog man enstemmig det hidtilværende Udvalg at danne den midlertidige Bestyrelse, som derefter bestaar af: Fabrikant *L. Andersen*, Borgmester *Drechsel*, cand. mag. *Haugsted*, Biblioteksassistent *Heilskov*, Forstander for den jydske Handelshøjskole *I. Henningsen*, Translatør *P. Holm*, Sparekassedirektør *M. Jacobsen* (af Viby), Biblioteksassistent *Mørk-Hansen*, Konsul *Ollendorff* og Redaktør *H. V. Rasmussen* (Formand). Samfundets første ordenlige Generalforsamling vil blive indvarslet i Forening med et større Møde, som foreløbig tænkes afholdt paa en Søndag i Forsommeren ved Skanderborg Slots Ruin, og der vil da blive Lejlighed til at vælge en Bestyrelse af mere alsidig Sammensætning med Repræsentanter fra Stiftets forskellige Købstæder og Egne. Det vilde i hvert Fald være ønskeligt, at Bestyrelsen faar en saadan Sammensætning, medens man

maaske af praktiske Hensyn bør nedsætte et Forretningsudvalg, hvis Medlemmer har let Adgang til at komme sammen, selv om dette skulde kræve en Ændring i Lovene. Paa det konstituerende Møde valgtes et Repræsentantskab — bestaaende af Mænd rundt om i Stiftet —, om hvis Sammensætning der endnu ikke foreligger noget endeligt, men som Bestyrelsen sikkert vil indkalde til Samraad, om ikke før saa paa Generalforsamlingsdagen.

»Historisk Samfund for Aarhus Stift« tæller, da Hæftet gaar i Trykken, ca. 300 Medlemmer. Tallet burde være større, bl. a. fordi der kræves baade større personlig og pengelig Støtte til Sagens Gennemførelse. Imidlertid har Interessen allerede vist sig saa stor, at Fremgang tør ventes. Nogen Støtte bør vel imødeses fra forskellige Institutioner; fra Landbosparekassen i Aarhus er allerede for 1907 bevilget 25 Kr., for hvilket Bidrag Bestyrelsen bringer sin varmeste Tak, og der aabner sig nu, saa vidt vides, Mulighed for Statstilskud. Det er saaledes med Tillid, Bestyrelsen ved Udsendelsen af nærværende Hæfte aabner Foreningens Virksomhed.

H. V. R.

Nogle Træk af Aarhus Stifts Tilblivelses og Bebyggelses Historie.

Af Martin Kristensen*).

I.

Under et varmere Klima end vort nuværende er paa Bunden af et stort Hav de Kridt- og Lermasser aflejrede, der danner det dybere Underlag for Danmark. De derover liggende Lag, der har formet vort Lands Overflade, er hidførte Nord og Nordøst fra af mægtige Ismasser, der i en paafølgende Kuldeperiode har skudt sig frem over og dækket hele Nordeuropa paa lignende Maade, som nu Isen dækker Grønlands Indre. Foran sin Rand og under sin Bund har Isen aflejret mægtige Ler- og Sandmasser (Ende- og Bundmoræner). En Mængde Rullesten og store Flytblokke af Granit, hidførte fra Norge og i den senere Istid fra Finland (Aalandsøerne) sammen med Leret og Sandet, vidner ved deres Beskaffenhed om, fra hvilke Steder de er komne. Da Klimaet igen er blevet mildere, er Isen afsmeltet, og dens Sydrand har stadig trukket sig længere mod Nord. Endelig er det sydvestlige Jylland blevet isfrit. Smeltevandet fra de store Ismasser, der

*) En noget omarbejdet og udvidet Gengivelse af et den 14. Novbr. 1907 i Aarhus holdt Foredrag, ved et Møde, paa hvilket Stiftets historiske Samfund blev oprettet.

endnu har dækket det nordlige og østlige Jylland, er da ved Isens uhyre Tryk presset ud mod dennes Rand og har under Islaget udskaaret Fjorde og Dalsænkninger, der peger ud mod den daværende Isgrænse, der har dannet en Bue fra Bovbjerg over Struer hen imod Viborg og derfra har fortsat sig mod Syd over Moselund og den vestlige Del af Tem Sogn, altsaa omtrent langs med Vestgrænsen for den sydlige Del af Aarhus Stift. De østjydske Fjorde og de vestligt gaaende store Dalsænkninger, f. Eks. Dalen med Brabrand Sø, der mod Vest fortsættes med Ravn Sø, Knud Sø, Jul Sø osv., er dannede af saadanne Smeltevandsstrømme under Isen. Vandet har medført Sand, der er skyllet ud over Vestjylland og har dannet de store Hedesletter. Gennem Storaaen og Skjernaa har det derefter faaet Afløb til Vesterhavet. — Senere, da Isranden har trukket sig længere Øst paa og dannet de store Moræner, der strækker sig gennem Nim, Underup og Yding Sogne, har Smeltevandet udskaaret Gudenaadalen og er sandsynligvis løbet ud i Hjarbæk Fjord, da Isen endnu har dækket Randers Fjord og forhindret Udløbet i Kattegat. Da ogsaa denne Is er bortsmeltet, har Aaen faaet sit nuværende Løb. Rimeligvis har da Aarhus Stift været den sidste Del af Jylland, der har været dækket af Is*).

Efter denne Tid har gentagne Hævninger og Sænkninger forandret Landets Form. Straks efter Istidens Ophør har den nordligste Del af Jylland haft omtrent samme Højde som nu; men mod Syd har Landet hævet

*) Se N. V. Ussing, Om Jyllands Hedesletter og Teorierne for deres Dannelse, Oversigt over Vidensk.s Selsk.s Forh. 1903. S. 99—164, jvf. 1907, S. 161—210, og samme Forf., Danmarks Geologi og Overfladeforhold i Traps Kongeriget Danmark I Bind, S. 3—21. Kbhvn. 1906.

sig, saa det ved Aarhus har ligget 15 og ved Kolding muligvis endog over 30 Alen højere end nu. Jylland var paa denne Tid landfast med Skaane; Bælterne og Øresund var kun Render, hvorigennem der var Afløb fra Østersøen, dengang sandsynligvis en Ferskvandssø, til Kattegat. — Derefter er der foregaaet en almindelig Landsænkning, der paa sine Steder har beløbet sig til over en Snes Alen. Hele den nordlige Del af Jylland har, da Sænkningen var størst, ligget saa meget lavere end nu, at Vandet har dækket store Strækninger af Vendsyssel. Ogsaa længere mod Syd var Kysten en anden end nu. Et Sund forbandt Mariager og Randers Fjord, saa Sødring var en Ø. En Del af Djursland var ved Sunde skilt i flere Øer. Fra Aarhusbugten gik en Fjord ind mellem Byerne Vejlby og Egaa til Lisbjerg, og hvor Brabrand Sø nu findes, strakte en Fjord sig 7 Fjerdingvej ind i Landet, forbi Constantinsborg helt ind til Skiby. En Del af Aarhus er da bygget paa gammel Fjordbund. Denne store Landsænkning er fortsat for de Landsdeles Vedkommende, der ligger Syd og Vest for en Linie fra Nissum Fjord til Falster, medens Strækningerne Nord og Øst for denne Linie har hævet sig, saa flere af de gamle Fjorde og Sunde er forsvundne, og den gamle Havbund i Vendsyssel ligger højt over den nuværende Strandlinie.

I den lange Tid, der er hengaaet, siden Isen dækkede Landet, har ogsaa Klimaet ændret sig. Straks efter Istiden var dette raat og koldt; Mos, Rypelyng, Dvergpil og Dvergbirk bredte sig over Landet, og Rensdyret strejfede omkring paa de øde Vidder. Ogsaa fra Aarhus Stift foreligger flere Fund, der vidner om, at Rensdyret har levet der*). Dette Dyr er dog uddød, før Egnen blev

*) Herluf Winge, Om jordfundne Pattedyr fra Danmark. Vidensk. Meddel. fra den naturhist. Foren. i Kbhvn. 1904, S. 279.

befolket. Da Klimaet blev mildere, indvandrede ogsaa efterhaanden Syd fra de større Træer, først Birk, Asp, Fyr og Eg; senest er Bøgen indvandret.— Disse forskellige Træer har dog ikke, som Jap. Steenstrup mente, afløst hinanden som Skovtræer i afgrænsede Perioder; de har vokset samtidigt til den Dag i Dag, med Undtagelse af Fyren, der i den ældste Tid var langt mere udbredt end senere og synes ganske at være forsvundet her i Landet som Skovtræ for et Par Hundrede Aar siden*). Hele Landet er dog aldrig blevet skovklædt; store Strækninger har fra de ældste Tider været Lyngheder.

II

Efter at Landet havde faaet sin Planteverden, sine Skove og sin Dyreverden, er det blevet bebygget.

Den ældste Befolkning har boet ved Kyster og Indsøer og levet af Jagt og Fiskeri. Den har paa sine Bopladser efterladt sig Affaldsdynger, hvori vi finder dens raat forarbejdede Redskaber af Sten og Ben. Metal har den ikke kendt. — De ældste Spor af Bebyggelse her i Landet er fundne i Maglemose ved Mullerup i Vestsjælland og ved Udgravningen af Københavns Frihavn. De skriver sig fra en Tid, da den store Landsænkning endnu ikke havde dannet Bælterne og Øresund**). Den Befolkning, der har levet ved Maglemose og har efterlådt sig de der opgravede Sten- og Benredskaber af de

*) Jfr. William Sørensen, Fromme Sjæles gode Gjerninger. Videnskabelige Converteringer ved Kjøbenhavns Universitet. Kbhvn. 1907. S. 14—74.

**) Om disse Fund, se nærmere: G. F. L. Sarauw, En Stenalders Boplads i Maglemose ved Mullerup. Aarb. for nord. Oldkyndighed og Hist. 1903. S. 148—315, og Rosenkjær, Fra Frihavnens Bund. Naturen og Mennesket 1893. S. 1—30.

ældste Former, der er trufne i vort Land, har ikke kendt Lerkar. Fra en noget senere Tid hidrører de ældste Spor af Bebyggelse, der er kendte fra Jylland. De er fundne ved den østlige Ende af Brabrand Sø, hvor der i Oktober 1900 opdagedes en Boplads paa en Eng tilhørende Gaardejer Niels Laursen Møller, Viby Mark. Denne er i Aarene 1903—04 omhyggelig undersøgt paa Foranstaltning af Nationalmuseet. Der er fundet en Mængde Oldsager: Økser (af Flint, Grønsten, og Hjortetak, blandt de sidste en med Træskaft) Mejsler, Flintflækker, Skrabere, Bor, Hakker (af Hjortetak), Dolke (af Ben), Knive (af Vildsvinets nedre Huggetand), Benkamme og en Mængde Blokke, Knuder og Affald. Endvidere er der fundet Lerkar og Sager af Træ (deriblandt et Kasteredskab af Ahorn som Negernes Bumerang). Disse Sager er tabte af Folk, der har boet paa Stedet, da der strakte sig en Saltvandsfjord helt ind til Skiby. Man kan følge denne Fjords Bredder langs Bakkerne ved Aaby og Viby og videre Vest paa. Den har været ca. 1500 Alen bred, paa sine Steder dog langt smallere, tæt Øst for Aaby har Bredden kun været 300 Alen. — Hvorledes Folkene har boet her ved Fjorden, er det vanskeligt ret at forstaa; men efter Oldsagernes Beliggenhed i de paa Bopladsen af Vandet aflejrede Grus-, Sand- og Dyndlag, der vidner om de forskellige Vandstandshøjder, er det en afgjort Sag, at Stedet har været beboet gennem en overmaade lang Aarrække, og at den ældste Bebyggelse er foregaaet, førend den før omtalte store Landsænkning endnu var fuldendt. Da de ældste af de fra Jylland kendte Affaldsdynger (ved Ertebølle, Mejlgaard og flere andre Steder) er ophobede, da Landsænkningen var størst, viser det sig derved, at den første Bebyggelse ved Brabrand Sø gaar længere tilbage i Tiden end nogen anden Bebyggelse i Jylland, hvis Spor kendes.

I samme Retning peger Oldsagerne og de paa 5 a 6 Steder i Fundet forekommende Elsdyrknogler.

Paa Stedet har vokset Hassel, Eg, Ask og Ahorn. Befolkningen har levet af Jagt og Fiskeri. Der fandtes Knogler af Elsdyr, Kronhjort, Raadyr, Urokse, Vildsvin, Skovmaar, Hund, Sæl, Delfin, Ræv, Vildkat og Bjørn, Svane, Tjur, Skarv, Lomvie, Sule og krøltoppet Pelikan. Af Fisk paavistes kun Flynder. I Fjorden har levet Østers, Hjærtemuslinger, Strandsnegle m. fl. Østersen er dog ikke, som ellers paa Bopladserne, bleven spist. Skallerne fandtes i det naturlige Leje, som de havde haft, mens Dyrene levede*).

I Mejlgaardsdyngen er fundet Levninger af Los og Ulv og i Holme Mose i Djursland Bæver**).

Disse ved Brabrand og andetsteds forefundne Dyrelevninger giver en Forestilling om, at Dyreverdenen tidligere har været vidt forskellig fra vor nuværende. Mange af de nævnte Dyr findes nu ikke mere her i Landet. Elsdyret er uddød saa tidlig, at der kun findes Knogler af det i Maglemosefundet, ved Brabrand, et Par enkelte Knogler i den store Ertebølledynge og en Del Knogler i en Affaldsdynge ved Skottemarke paa Lolland. Det kan kun paavises i den ældste Stenalder. Uroksens Tilstedeværelse her i Landet kan ikke paavises senere end i den yngre Stenalder. Vildkat, Los, Bjørn og Bæver har rimeligvis levet her til ind i Middelalderen. Vildsvinene var endnu i Frederik IIs Tid saa talrige i Egnen mellem Horsens og Skanderborg, hvortil der rigtignok ogsaa var ført

*) Om Fundet se nærmere: Th. Thomsen og A. Jessen, Brabrand-Fundet fra den ældre Stenalder. Aarb. f. nord. Oldk. 1906 S. 1—75.

**) Herluf Winge, Om jordfundne Pattedyr fra Danmark. S. 224, 229 og 231.

ny Forsyning, at Bønderne maatte slaa deres Lænkehunde løs og i Forening med den kongelige Jægermester gøre Jagt paa dem, da de truede med at ødelægge alle Markerne. Og Ulvene er jo først fuldstændig udryddede her i Jylland for næppe hundrede Aar siden*).

Bebyggelsen af Egnen var da efterhaanden gaaet videre. Der findes et ikke ringe Antal Affaldsdynger ved Horsens Fjord og Nørrestrand, som vidner om, at ogsaa denne Kyst har været beboet i den ældre Stenalder. Hvor langt Bebyggelsen i den ældste Tid har strakt sig ind i Landet, hvor tidlig til Eks. Egnen ved Skanderborg-Søerne er bleven befolket, er det maaske ikke let at afgøre. Og dette Spørgsmaals Løsning er yderligere vanskeliggjort derved, at en derværende Samler i en lang Aarrække har afsøgt hele Egnen, samlet de gamle Sager hjem og sorteret dem i store Dynger, hver Slags for sig uden Tanke om, at Findesteder og Fundforhold burde optegnes. Et stort Eksempel paa, at Samlerinteresse, forenet med Ukyndighed, er ødelæggende for Videnskaben. I den sydvestlige Del af Stiftet ved Haustrup Sø, Tørring Sogn, er der fundet en Mængde smaa Flintspidser og andre Flintsager, uden at der har været en eneste sleben Flintgenstand derimellem. Dette synes at tyde paa, at den ældre Stenalders Bebyggelse ogsaa har strakt sig til denne Egn.

At den yngre Stenalders Bebyggelse har omfattet hele Stiftet, er de mange Stenaldershøje og andre Oldtidsminder tilstrækkeligt Bevis for. Og dog er en Mængde Høje og mange Dysser ødelagte, uden at deres Indhold

*) Jfr. Herluf Winges foran nævnte Afh., Edv. Erslev, Om de glubende Dyrs Udryddelse i Nørrejylland. Kbhvn. 1871, samt Troels Lund, Danmarks og Norges Hist. i Slutn. af det 16. Aarh. Kbhvn. 1879. I Bog. S. 65.

er blevet ordentligt undersøgt. — Eksempelvis kan nævnes, at det ved de af mig for Nationalmuseet foretagne arkæologiske Undersøgelser er oplyst, at der tidligere i Vor Herred har været 15 Stendysser, og alle disse er nu aldeles ødelagte med Undtagelse af en Dysse paa Julianelyst Mark (Matr. Nr. 5 b af Lundum Sogn), der er fredet, og en anden i Ris Skov, Ousted Sogn, der henligger i en meget forstyrret Tilstand. Af Gravhøjene i dette Herred, over 500, var omtrent de tre Fjerdeparter sløjfede eller mer eller mindre forstyrrede. I Nim Herred er det ikke bedre. De tidligere derværende 6 Stendysser er ganske ødelagte med Undtagelse af en Dysse i Lund Skoles Have, Tamdrup Sogn, hvis Kammer, efter at Overliggeren for længst er fjernet, er indrettet som en Slags Grotte. Og af over 400 Gravhøje er kun en Fjerdedel bevaret.

I den ældre Stenalder var Hunden det eneste Husdyr. I den yngre Stenalder fandtes baade Tamokser, Svin, Faar og Geder. Maaske ogsaa Hesten var kendt i Slutningen af Stenalderen. Knogler, fundne i Affaldsgruber paa Lindskov ved Sydsiden af Horsens Nørrestrand sammen med Stenalderssager, synes afgjort at tale derfor. Kvæget gik paa Græs i Skovene, og der ryddedes ogsaa Pletter til Korndyrkning. Kornaftryk i Stenalderskar viser, at man har dyrket Hvede, Byg og Hirse. I Broncealderen, hvis Begyndelse vel kan sættes til omtrent 12—1400 Aar før Kristi Fødsel, er Agerdyrkningen skreden videre frem, og i Jernalderen, der kan regnes fra omtrent Aar 400 før Kr., er der ogsaa avlet Rug.

De stærkt sammengroede Skove paa fugtige og frugtbare Strækninger har den ældste Befolkning med sine Sten-, Ben- og Træredskaber ikke kunnet faa Bugt med. Og ogsaa Broncealderens Folk har mest holdt sig til de lettere Jorder. De mange Gravhøje i den sydvestlige

Del af Stiftet, i Tyrsting Vrads Herreder og paa de gamle Morænehøjder gennem Hvirring, Nim, Underup og Yding Sogne, vidner om tidlig Bebyggelse. Ligeledes findes mange Høje Nordøst for Silkeborg paa Strækningen fra Linaa til Tvilum og Nord for Kalø Vig i Torsager og Bregnet Sogne. Og Gravhøjenes Tæthed vidner om Befolkningens*). Adskillige Steder, som i Addit Skov, ses Mærker af, at tidligere dyrkede Pletter paa ny er blevne skovklædte**). Mange af de beboede Strækninger, særlig i Tyrsting Vrads Herreder, har aldrig været skovklædte, men har fra først af været bevoksede med Lyng. Derom vidner Gravhøjene, der mange Steder er byggede af Lyngjord paa Albund; adskillige Steder har der endog dannet sig et nyt Lag Al over Højens Top under det derværende Lyngskjold***).

Ogsaa Stednavnene kan være vejledende med Hensyn til Bebyggelsens Ælde. Navne, hvis Stamme er uforklarlig, eller med Endelser, hvis Betydning er dunkel (Nim, Hylke, Odder, Vinten, Enner, Hvirring, Gylling, Falling osv.) er rimeligvis ældgamle, medens derimod Navne, der ender paa -torp, -drup, -strup, er nyere. Første Del af disse Navne er endog ofte endnu brugelige Mandsnavne, der er indført med Kristendommen (Kristrup—Christiærnsthorp—Nielstrup, Mogenstrup, Pederstrup, Tammestrup osv.). Kirkerne ligger sædvanlig i de ældste Byer. Dog kan undertiden tilfældigvis Kirkens Navn være yngre end Sognets andre Bynavne, som f. Eks.

---

*) Jfr. Soph. Müller, Vej og Bygd i Sten- og Broncealderen, Aarb. for nord. Oldk. 1904, S. 1—64.

**) Soph. Müller, Vor Oldtid. Kbhvn. 1897, S. 412.

***) G. F. L. Sarauw, Lyngheden i Oldtiden. Aarb. f. nord. Oldk. 1898, S. 69 ff.

Tamdrup (Thomæthorp) med de omgivende gamle Byer Vrønding, Vinten og Enner.

Der gaar gennem Stiftet fra Horsens Fjord over Gangsted, Hovedgaard, Kattrup og Grumstrup et mærkeligt Bælte, hvor Skovene har været saa mægtige, at de først i Slutningen af Oldtiden til Dels er blevne ryddede. Her findes saa godt som ingen Gravhøje, kun Jernaldersgrave under flad Mark. Mag. P. K. Thorsen, hvem jeg ogsaa skylder de foranstaaende Bemærkninger om Bynavnenes Alder, har gjort mig opmærksom paa, at dette i Størstedelen af Oldtiden ubebyggede Bælte danner Grænsen mellem den østjydske Mundart (med efterhængt, bestemt Kendeord, »Manden«) og den vestjydske (med foransat Kendeord, »æ Mand«), noget, der tyder paa, at de nuværende Dialektforskelligheder gaar helt tilbage til Oldtiden.

III

Saaledes kan det ad mange Veje spores, hvorledes efterhaanden Egnen er bleven befolket og kommen under Kultur. Og gennem den følgende Historie kan oplyses om Fædrenes Liv og Færd lige til vore Dage. Vi kan, som Runeberg siger det om sit Land, ogsaa sige det om vor Egn: »Her stredes vore Fædres Strid, med Tanke, Sværd og Plov«. Og vi har al Grund til at antage, at det i strængeste Forstand har været vor egen Slægt, der fra den ældste Tid har bygget i vort Land. Alle Undersøgelser synes at støtte den Antagelse, at det er den samme Folkestamme, som endnu bor i vort Land, der har taget det i Besiddelse for Aartusinder siden*).

*) Jfr. H. A. Nielsen, Bidrag til Danmarks forhistoriske Befolknings — særligt Stenalderfolkets — Anthropologi. Aarb. f nord. Oldk. 1906. S. 237 ff.

Derved maa vi da end mere anspores til at holde Fædrenes Minder i Ære. Aldrig maa det gentage sig, hvad der skete for mange Aar siden, da Borum Eshøj blev udgravet og man ragede de gamle Sager frem med en Ildtang og en Møghakke. Havde der ikke dengang i Aarhus været Mænd, der kunde redde Højens Indhold, havde vi maaske aldrig faaet at vide, hvorledes Broncealderens fornemme Kvinder gik klædte, og hvorledes de lagdes i Høj. Naar vi hædrer Minderne og værner om dem, hædrer vi os selv som Folk, og ogsaa vi faar Sind til som Fædrene at bygge og værne vort Land.

Den sidst fundne Runesten i Aarhus

(Aarhus-Stenen V).

Ved de Undersøgelser, som Arkitekt C. M. Smidt under Ledelse af Direktøren for Nationalmusæets anden Afdeling, Dr. W. Mollerup, i Slutningen af Aaret 1905 foretog under den gamle Klosterkirke, Frue Kirke, i Aarhus, stødte man den 7. Oktober i Fundamentet af Kirkens østlige Gavl paa denne Runesten, der var indmuret under Granitsoklen midt paa den østlige Væg af Kirkens Kor.

Efter at Stenen lykkelig var bragt for Dagen i sin Helhed, viste det sig, at den maa regnes mellem vore anseligste, smukkeste og bedst bevarede Runestene. Den bestaar som sædvanlig af finkornet, lysegraa, noget rødlig Granit, og ved første Øjekast mindede den mig uvilkaarlig om et af vore prægtigste Runemindesmærker, den i Nærheden af det gamle Hedeby fremdragne mærkelige Hedeby-Sten.

Den Flade, hvor Indskriften begynder, og som jeg derfor kalder Forsiden, er 5' 8" høj, den tilstødende Flade med Indskriftens Slutning 5' 4½". I øvrigt har Stenen en temmelig regelmæssig firkantet Form.

Indskriften, der er anbragt paa to til hinanden stødende Flader af Stenen, som den helt fylder, maa kaldes

overordentlig vel bevaret, og dens Læsning giver ikke paa et eneste Sted Anledning til den ringeste Tvivl. Kun lige ved Begyndelsen af første Linje (nederst til venstre) er et mindre Stykke afslaaet, hvorved omtrent hele den første Rune (Bistaven og Hovedstaven med Undtagelse af det allernederste lille Stykke) samt Toppen af Hoved- og Bistaven i den følgende Rune er forsvundne. Den bevarede større Del af den sidstnævnte Rune viser dog tydelig, at den har været ᚿ, og Sammenhængen sætter det saaledes uden for al Tvivl, at den første har været ᛏ. Desuden har Rammestregen over de første Runer naturligvis endt i en lille Spiral, der har svaret nøjagtig til den, hvori Rammestregen over Runerne i Baandets Slutning løber ud. Derimod synes Pladsen sikkert at vise, at der foran ᛏ ikke har været anbragt det lille skraatliggende Kors (Kryds), der bruges som Skilletegn overalt i Indskriften mellem de enkelte Ord og desuden ved Begyndelsen og Slutningen af alle Linjer undtagen ved Begyndelsen af den første og mellemste Linje paa Sidefladen. Dette taler ogsaa for, at det heller ikke har staaet ved Begyndelsen af Indskriften foran det ødelagte ᛏ paa Forsiden.

Baade Indhold og Ornamenter viser med fuldkommen Sikkerhed, i hvilken Orden de enkelte Linjer skal læses. Som sædvanlig begynder Indskriften nederst paa Forsiden i den Bue, der løber langs med Stenens Kant fra venstre til højre, og fortsættes i Midtlinjen, der løber bustrofedon (»plovfurevis«) i Forhold til det sidste Ord i Baandet (iftiʀ). Umiddelbart til Midtlinjen paa Forsiden slutter sig Linjen til venstre paa Sidefladen. Men efter denne følger ikke, som man antog i de Meddelelser om Indskriftens Indhold, der blev offentliggjorte straks efter Stenens Fremdragelse, Midtlinjen, men Linjen

længst til højre. Efter denne følger endelig Midtlinjen, hvormed Indskriften ender. Denne Linje løber dog ikke som den mellemste Linje paa Forsiden bustrofedon i Forhold til Linjen længst til højre, men i samme Retning som den. Dette er gjort forsætlig; medens Midtlinjen paa Forsiden nemlig slutter sig umiddelbart til og fortsætter Linjen til højre, danner Midtlinjen paa Sidefladen en ny, selvstændig Sætning.

Runerne er i Indskriften paa Forsiden mellem godt 5½" og 4" høje, paa den tilstødende Flade i Gennemsnit 4½". Kun det sidste Ord ᚾRᚾᚨᛞ, der af ornamentale Grunde har faaet en ejendommelig Stilling i Sammenligning med den foregaaende Del af Linjen, afviger i Runernes Størrelse, idet de to første er 7" høje, men ᚾ kun 3" og ᚨ 2½". Meget malerisk har Runeristeren nemlig af Hensyn til Ornamentet nederst paa Stenen delt det sidste Ord saaledes, at de to første Runer baade med Toppen og Foden naar ud til de nederste af de Rammestreger, der omslutter Linjen til venstre og til højre. De to sidste Runer er derimod anbragte i det lille aabne Rum mellem Ornamentet og den første Linjes nederste Rammestreg, og det Kryds, der skulde følge efter Ordet, er stillet over de to sidste Runer i det tilsvarende Rum til højre.

I fre- og mest er ᛁ-Runerne 'stungne' (forsynede med et Punkt paa Midten); men i øvrigt bruges ingen stungne Runer. Bortset fra dette ᛁ finder vi altsaa i Indskriften det almindelige Runealfabet paa 16 Tegn, der kendes fra alle vore Indskrifter fra Midten af det 9. til Begyndelsen af det 11. Aarh. I Modsætning til det latinske Alfabet har dette Runealfabet Tegn for de to *a*-Lyd, som den Gang fandtes i Sproget, nemlig ᚾ, der betegner det rene *a*, og ᚨ, der er Tegn for nasaleret *a* (*a* udtalt

LW.dir
M.P del. asc.

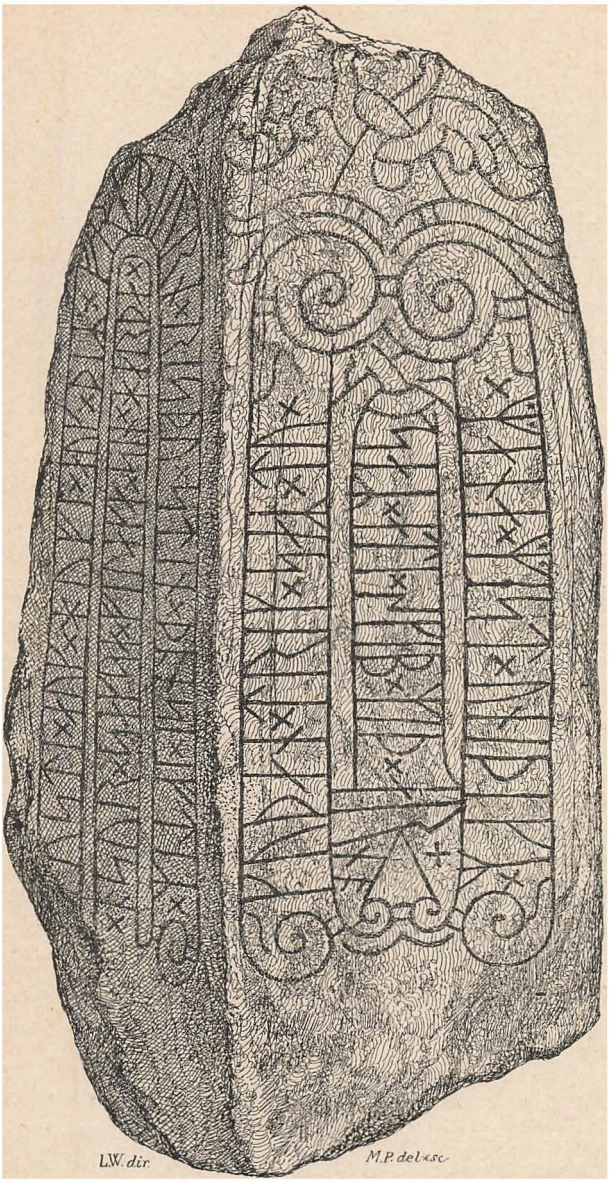
L.W. dir.
M.P. del. & sc.

med Næselyd). Ligeledes havde Sproget to *r*-Lyd, af hvilke den ene (ᚱ) svarer til et oprindeligt *r*, medens den anden (ᛦ), der særlig forekommer i Ordenes Slutning, er udviklet af et oprindeligt *z*.

Omskreven med latinske Bogstaver gengiver jeg da Indskriften saaledes:

(Forsiden) [t]usti × auk × hufi × auk × þiʀ × frebiurn × risþu × stin × þąnsi × iftiʀ ×
× ąsur × saksa × filaka × sin × harþa ×

(Sidefladen) kuþan × trik × saʀ × tu ×
× mana × mest × uniþikʀ ×
saʀ × ati × skib × miþ × arną ×

Uagtet den fine Forskel, som Runealfabetet saaledes gør mellem det rene og det nasalerede *a* og mellem de to *r*-Lyd, yder dets øvrige 12 Tegn naturligvis en meget mangelfuld Betegnelse for de mange forskellige Lyd, som i øvrigt fandtes i Sproget. Mange Runer maa derfor bruges som Tegn for højst forskellige, mere eller mindre beslægtede Lyd: ᚴ, der egentlig er Tegn for *k*, har ogsaa Betydning *g* (baade som Muta og Spirant i Ord som dansk *god* og *Dag*) og *ng* (i Ord som *Konge*); ᛏ og ᛒ, der egentlig er Tegn for *t* og *b*, betegner ogsaa *d* og *p*; ᚼ, ᛁ og ᚿ, der er Tegn for det rene *a*, for *i* og for *u*, bruges ogsaa til at udtrykke Lydene *æ*, *e*, *o* (*ø*, *y*) o. s. v. Heller ikke gøres der Forskel paa de lange og korte Selvlyd eller paa de enkelte og dobbelte Medlyd. Kun Sproghistorien kan derfor lære os, hvilken Lyd Tegnene har i hvert enkelt Tilfælde.

I den ovenstaaende Gengivelse af Indskriften med latinske Bogstaver lige efter Runerne, hvor hver Rune er omskreven med det tilsvarende latinske Bogstav, maa vi

altsaa for at faa den virkelige o l d d a n s k e Sprogform frem tildele hvert Tegn den Lyd, som det i Virkeligheden har haft i Sproget, for saa vidt den kan udtrykkes ved vort almindelige latinske Alfabet.

t u s t i ɔ: *Tósti*, der fra gammel Tid var et almindeligt Navn i Sverig og Danmark, men ikke i Norge og paa Island.

h u f i ɔ: *Hófi*, et Navn, der forekommer paa enkelte af vore Runestene, men som ikke kendes fra Norge og Island og ogsaa er sjældent i Sverig.

f r e b i u r n ɔ: *Frébiorn*, der heller ikke forekommer i Norge og paa Island, men paa svenske og danske Runestene og ogsaa senere i Sverig. Det første Led *fré-* er opstaaet af ældre *fræi-*, der i Danmark og Sverig tidlig optræder som Sideform til det oprindelige *frøy-*, der f. Eks. forekommer i det fællesnordiske *Frøystæinn* (isl. *Freysteinn*).

Indskriften begynder altsaa som sædvanlig med Navnene paa dem, der rejste Stenen. Meget almindelig sammenfattes disse Navne i Indskrifterne ved at tilføje det paapegende Stedord »de« e f t e r det sidste Navn; men baade i Oldsproget og i Indskrifterne forekommer der af og til Eksempler paa, at »de« stilles f o r a n det sidste Navn, saaledes som det er Tilfældet her, hvad vi kun kender fra denne ene d a n s k e Indskrift, medens den regelmæssige Ordstilling vilde være *Frébiorn þér*.

ą s u r ɔ: *Ązur*, Genstandsform af *Ązurr*, et i hele Norden brugt Navn (isl. *Ǫzurr*), der i Dansk senere fik Formen *Asser*.

s a k s a ɔ: *Saxa*, Ejeform af Navnet *Saxi*, der især var almindeligt i Norge og Danmark (*Saxo grammaticus*).

Ązur Saxa kan ifølge Sammenhængen kun betyde »Sakses (Søn) Asser«. Dette Udtryk er det mærkeligste

nye, som Indskriften paa Aarhus-Stenen har bragt os, eftersom det maa betegnes som ganske enestaaende, at S ø n n e n s N a v n saaledes som her e f t e r f ø l g e s a f F a d e r e n s i E j e f o r m m e d U d e l a d e l s e a f O r d e t *sun*. Derimod kan man jo endnu i daglig og fortrolig Tale sætte Faderens Navn i Ejeform f o r a n Sønnens eller Datterens med Udeladelse af disse Ord (»Wimmers Svend« eller »Wimmers Tora«), men aldrig bagefter (»Svend Wimmers« eller »Tora Wimmers«). Og denne Brug gaar tilbage til den ældste Tid og har uden Tvivl været almindelig udbredt over hele Norden, skønt vi i Litteraturen kun finder faa Eksempler derpaa. Velbekendt er jo Navnet *Pálna-Tóki* ɔ: »Palnes (Søn) Toke«, hvad der stemmer med, at vi paa den ene af de berømte Hällestad-Stene i Skaane, der sigter til Slaget paa Fyrisvoldene, finder baade *Gorms Tóki* og *Tóki Gorms sun* i Betydningen »Toke Gorms Søn«. Derimod kender jeg intet sikkert Eksempel paa Forbindelser som *Tóki Gorms* svarende til Aarhus-Stenens *Ązurr Saxa*. Det maa dog vistnok anses for en Tilfældighed, at saadanne Udtryk ikke er overleverede. I Oldtiden, da Ordstillingen var langt friere end nu, synes det nemlig at maatte ligge lige nær, naar man vilde udelade Ordet »Søn« (eller »Datter«), at sætte Faderens Navn foran og efter Sønnens (Datterens), saa at man altsaa lige saa godt kunde sige *Ązurr Saxa* som *Saxa Ązurr*, naar man i det hele taget vilde bruge dette forkortede Udtryk. Desuden svarer Aarhus-Stenens enestaaende *Ązurr Saxa* jo fuldstændig til det fra hele Landet kendte Forhold, hvor Ejeform af Mandens Navn følger efter Hustruens eller Enkens uden nærmere Betegnelse (sml. f. Eks. Holbergs *Nille Mogens Ander sens*, *Øllegaard Sværdfegers* o. s. v. i »Barselstuen«).

f i l a k a ɔ: *félaga*, vort 'fælle'.

h a r þ a ɔ: *harða*, et gammelt Biord, der forekommer meget almindelig i Runeindskrifterne i samme Betydning som og langt oftere end *miok*, meget.

Ordene *harða góðan dræng*, »en saare god (brav) Svend«, er den fra utallige Indskrifter velkendte hæderlige Betegnelse for den unge, brave (dygtige, tapre) Mand. Assers Fæller, der rejste hans Mindesten, nøjes dog ikke med denne sædvanlige rosende Udtalelse om den afdøde; men i den følgende Sætning tilføjer de nye Lovord over ham.

s a ʀ ɔ: *sáʀ*, der er en yngre Sideform i Nævneform Ental Hankøn af det paapegende Stedord *sá*, »den, han«, hvoraf vi ogsaa her i Indskriften har Nævneform Flertal Hankøn *þéʀ* (= isl. *þeir*). Af *sá* dannes atter ved Tilføjelse af den oprindelig ubøjelige Partikel *si* det andet paapegende Stedord *sási*, »denne«, som i Genstandsform Ental Hankøn i vor Indskrift optræder i den gamle oprindelige Form *þąnnsi* (= isl. *penna* ved nyere Udvikling).

t u ɔ: *dó*, Fortid af Udsagnsordet *døyja*, 'dø'. Dette Ord møder vi her for første Gang paa en dansk Runesten, hvorimod Udtrykket *warð dáuðr* (*dǿðr*) forekommer meget ofte, saaledes paa to andre af de i Aarhus fremdragne Runestene. Baade *dó* og *warð dáuðr* (*dǿðr*) kan i Reglen oversættes med »døde«; men der er dog en bestemt Forskel i Betydningen mellem de to Udtryk: *warð dáuðr* (*dǿðr*) bruges nemlig paa vore Runestene altid om den pludselige, uventede Død. Det siges derfor om de Mænd, der faldt i Kamp, omkom ved Skibbrud eller lignende, hvor »han blev død« altsaa har Betydningen »han fandt sin Død, han faldt, omkom«. Derimod bruges *døyja* om den naturlige Død.

u n i þ i k ʀ ɔ: *únýðingʀ*, der ligeledes her forekommer første

Gang paa en dansk Runesten. Medens det tilsvarende *úníðingr* ikke kendes fra Norsk-Islandsk, bruges *níðingr* i alle nordiske Sprog som Betegnelse for en i højeste Grad uhæderlig Person. Ved den nægtende Forstavelse *ú-* faar Ordet den modsatte Betydning, saa at det bliver et stærkt Udtryk for en »Hædersmand«, og i Indskriften forstærkes dette Udtryk yderligere ved Tilføjelsen *manna mest*, »mest af Mænd«. »Han døde mest af Mænd en 'Uniding'« vil altsaa sige: »Han døde fuldt ud som en Hædersmand«, »han døde, saaledes som han altid havde levet, som en Hædersmand«.

De Lovord til den dødes Pris, der indeholdes i denne Sætning, er dog ikke ejendommelige for Aarhus-Stenen. Vi møder nemlig her en almindelig, ofte anvendt Formel, der sikkert jævnlig er bleven indristet paa Runestene, og som, hvad der hyppig var Tilfældet med den Art Lovord, har metrisk Form, idet den danner to regelmæssige Linjer i det særlig fra Eddadigtene velkendte gamle Versemaal fornyrðislag, hvor *manna* og *mest* danner Bogstavrimene. I et Par svenske Indskrifter fra Smaaland hedder det ligesom her, blot med *hann waʀ* for *sáʀ dó* og med Tillægsordet *mestr* for Biordet *mest*: *Hann waʀ manna mestr úniðingʀ*, »han var den største Hædersmand blandt Mænd«.

Derimod er den sidste Sætning paa Aarhus-Stenen atter i almindelig Prosa. Denne Sætning indeholder jo ingen Vanskeligheder: a t i ɔ: *átti*, Fortid af Udsagnsordet *œiga*, „eje" (forældet dansk '*åtte*'). *Arni* er et gammelt nordisk Navn, der paa Islandsk senere med Forlængelse af *a* fik Formen *Árni*.

Hvad der i Indskriften sigtes til med Sætningen: »Han ejede Skib sammen med Arne« er imidlertid højst tvivlsomt. Baade fra andre Runeindskrifter og fra den

gamle Litteratur ved vi, at en Mand ikke sjældent ejede Andel i et Skib sammen med en anden; men da Ordet *skip* i gammel Tid brugtes i den mest omfattende Betydning om ethvert Fartøj lige fra de allerstørste Krigsskibe til de mindste Skuder og Baade, kan vi ikke vide, om der i Indskriften med dette Ord menes en Vikingesnække eller et Købmandsskib, hvorpaa Asser og Arne sagtens i Forening havde foretaget deres krigerske eller fredelige Færd.

Efter Udtalen vilde Indskriften da i sin olddanske Sprogform lyde saaledes:

Tósti auk Hófi auk þeR Frébiorn réspu stén þąnnsi æftiR Ązur Saxa, félaga sinn, harða góðan dræng.

SáR dó manna
mest úníðingR.
SáR átti skip með Arną.

»Toste og Hove og Frebjörn de rejste denne sten efter Sakses (søn) Asser, deres fælle, den såre brave svend.
Han døde fuldt ud som hædersmand.
Han ejede skib sammen med Arne«.

Den her behandlede Runesten er den femte Runesten, der er kommen for Dagen i Aarhus, og af hvilke kun en enkelt var kendt i Ole Worms Tid. Af disse fem Stene er de tre fremdragne af den gamle Frue Kirke og dens nærmeste Omgivelser. Mellem de fire ældre Stene hører de to til vore historiske Runemindesmærker, som jeg har behandlet i første Bind af »De danske Runemindes-

mærker», idet den ene (Aarhus-Stenen I), der desværre kun er et Brudstykke, sigter til Sven Tjugeskægs Kampe med Svenskerne ved Hedeby i Slutningen af det 10. Aarh., og den anden (Aarhus-Stenen II) nævner en Kamp, hvormed der utvivlsomt menes Svolderslaget Aar 1000. Disse to Stenes Tid kan altsaa nøje bestemmes. De to andre Stene (Aarhus-Stenen III og IV), der er optagne i mit andet Bind, maa ligesom Aarhus-Stenen II med et rundt Tal henføres til Aar 1000.

Jeg skal endnu dvæle et Øjeblik ved den sidst fundne Stens Forhold til de fire tidligere kendte Stene og særlig ved Spørgsmaalet om den Tid, til hvilken den maa henføres. Det er jo af Indskriften klart, at den nye Sten ikke er et historisk Mindesmærke saaledes som Aarhus-Stenen I og II. Men paa den anden Side meddeler Indskriften som vi har set, baade gennem sine Personnavne, sit øvrige Ordforraad og sin Ordstilling adskilligt nyt, der ikke kendes fra vore andre Runestene. Hertil kommer hvad jeg allerede har fremhævet, at den ved sin Form, sin Størrelse og sin overordentlig velbevarede Indskrift maa regnes mellem vore smukkeste og anseligste Runemindesmærker.

Da de i Indskriften nævnte Personer er ganske ubekendte, og da der heller ikke hentydes til en historisk Begivenhed, som kan hjælpe os ved Tidsbestemmelsen, maa denne altsaa fastsættes af andre Grunde, saaledes som det jo næsten altid er Tilfældet, hvor det gælder at bestemme Runestenenes Alder. Den nye Aarhus-Sten frembyder dog ingen Vanskeligheder i saa Henseende. Her er Momenter nok ikke blot i Sprog- og Runeformer, men ogsaa i Stenens øvrige Udsmykning, som kan lede os sikkert ved Tidsbestemmelsen. Af særlig Vigtighed i saa Henseende er følgende Punkter:

Det Runealfabet, der bruges, er det Alfabet paa 16 Tegn, som var det herskende i alle Egne af det gamle danske Rige fra Midten af det 9. til noget ind i det 11. Aarh. Hertil føjedes i Slutningen af dette Tidsrum et Par nye Tegn, idet man ved at forsyne de gamle Runer ᚠ, ᛁ og ᚢ med et Punkt dannede særlige Tegn for Lydene *g*, *e* (*æ*) og *y* (*ø*). Disse saakaldte 'stungne' eller punkterede Runer optræder i Slutningen af det 10. og i Begyndelsen af det 11. Aarh., idet vi for første Gang finder dem stærkt benyttede i de historiske Indskrifter fra Sven Tjugeskægs Tid; kun rent sporadisk optræder ᚠ nogle Aar tidligere. Ved Siden af de nye Tegn vedblev Runeristerne dog langt ned i Tiden at bruge den gamle Skrivemaade, saa at det samme Ord i samme Indskrift kan skrives baade med ᚠ og ᚠ, ᛁ og ᚿ (ᚢ er overhovedet meget sjældent): paa Hedeby-Stenen skrives f. Eks. Ordet »Dreng« baade med ᚠ og ᚠ. Samme Vaklen i Brugen af de stungne Runer møder vi paa Aarhus-Stenen V, som har ᚿ i fre- og m e s t, men ᛁ i en Mængde Tilfælde, hvor Lyden ogsaa var *e* eller *æ* (þiʀ, risþu stin, iftiʀ, filaka, trik, m i þ). ᚠ forekommer slet ikke for ᚠ (f i l a k a, k u þ a n t r i k, u n i þ i k ʀ).

Med den sporadiske Forekomst af den stungne Rune stemmer ogsaa Overgangen af den gamle Tvelyd *æi* til *é* (*þéʀ*, *réspu stén* og særlig *Fré-*, hvor Brugen af det stungne ᛁ jo sikrer Udtalen ligesom i Navnet e r i k paa Hedeby-Stenen). Derimod er *áu* endnu bevaret i *áuk*; men her holdt den gamle Skrivemaade med a u sig langt ned i Tiden, ogsaa efter at *áuk* var gaaet over til *ok*, som da efter Udtalen kan skrives ᚢᚠ.

Med den almindelige Skrivemaade omkring Aar 1000 og noget senere stemmer ogsaa den nøjagtige Adskillelse af de to *r*-Lyd ʀ og ᛦ.

Ligeledes iagttages den gamle Forskel mellem de to *a*-Lyd ᚾ og ᚿ ret nøjagtig, skønt disse Lyd og som Følge deraf ogsaa de to Tegn jævnlig sammenblandes ved Aar 1000. Aarhus-Stenen V har ikke blot ą s u r og þ ą n s i, men ogsaa a r n ą. De to først nævnte, hyppig forekommende Former kunde sikkert langt ned i Tiden bevare den gamle Skrivemaade med ᚿ, ogsaa efter at Nasalen var bortfalden. Dette maa i hvert Fald antages her at være Tilfældet med þ ą n s i, hvor ą oprindelig skyldes den følgende bevarede Nasal; men da Indskriften i m a n a har ᚾ, kan det følgende *n* paa denne Tid ikke have paavirket Selvlyden. Anderledes synes det derimod at forholde sig med Formen a r n ą. Her har det ubetonede *a* i Endelsen, da en Næselyd gaar umiddelbart foran, nemlig langt ned i Tiden bevaret den nasale Udtale til Erstatning for det *n*, der oprindelig havde fulgt efter *a*. Ogsaa i ą s u r og lignende Former, hvor Nasalen er bortkastet efter det betonede *a*, har den nasale Udtale holdt sig længe. Det er derfor muligt, at baade a r n ą og ą s u r virkelig har været udtalte med Næselyd endnu paa Aarhus-Stenens Tid i den Egn, hvor dette Mindesmærke eller rettere dets Runerister hørte hjemme, medens den i andre Egne er opgivet tidligere i ganske tilsvarende Former. At Nasalen i a r n ą ikke kan skyldes en senere, af det foregaaende *n* fremkaldt Udvikling, viser nemlig det sidste ᚾ i m a n a.

Medens Brugen af ᚱ, ᛦ og af ᚾ, ᚿ altsaa ved Fastsættelse af Indskriftens Tid vilde tillade et ret vidt Spillerum, afgiver Brugen af det stungne ᛁ og Overgangen af *æi* til *é* sikrere Holdepunkter. Særlig maa Skrivemaaden *fré*-(af *fræi*-for ældre *frøy*-), som vi her møder første Gang, fremhæves. Denne Skrivemaade fører os sikkert ned i Tiden omkring Aar 1000 og kort efter. Her-

med stemmer ogsaa alle de øvrige Sprogformer i Indskriften meget godt, og det samme gælder dens Runeformer, af hvilke særlig en enkelt maa fremhæves, nemlig m-Runen. Det kan opstilles som Regel, at denne Rune i de jyske Indskrifter saa at sige uden Undtagelse har bevaret den ældre Form ᛘ til Aar 1000. Først i Begyndelsen af det 11. Aarh. viser den yngre Form ᛙ sig i Jylland ved Siden af den ældre; de ældste Eksempler fra jyske Stene finder jeg paa Sjælle-Stenen (kort Tid efter Aar 1000). Mellem ᛘ og ᛙ ligger imidlertid den sjældne Form ᛠ, som i Jylland optræder paa Aarhus-Stenen I. Denne Form bruges ogsaa to Gange paa Aarhus-Stenen V (i m a n a og m e s t), hvorimod Punkterne udelades paa det tredje Sted (me[þ]), hvor vi finder samme Form som paa Sjælle-Stenen.

Hvad her er sagt om Sprog- og Runeformer gælder ogsaa Indskriftens ornamentale Udsmykning. De smaa Spiraler, hvori Rammestregerne løber ud ved Foden af Stenen, kendes fra mange andre Indskrifter lige fra den mindre Jællinge-Sten og langt ned i Tiden. Først senere møder vi derimod de Slyngninger, som findes over Indskriften paa Stenens Sideflade. Disse Slyngninger har ved første Øjekast en saa paafaldende Lighed med de Slyngninger, der udfylder Bagsiden af Aarhus-Stenen II, og som der udgør en Del af det store Mandshoved, at vi ogsaa paa den nyfundne Sten uvilkaarlig leder efter Hovedet. Dette genfinder vi dog ikke paa den, men derimod i en lidt modificeret Form og langt mindre paa Toppen af Sjælle-Stenen. Billedet paa denne Sten er uden Tvivl paavirket af det store Billede paa Aarhus-Stenen II, og Slyngningerne paa den sidst fundne Sten har efter min Mening lige saa sikkert haft Fremstillingerne paa Aarhus-Stenen II til Forbillede. Ogsaa i Brugen

af det lille Kryds som Skilletegn og i Ordningen af hele Indskriften særlig paa Forsiden stemmer den med denne Sten. Derimod er dens m-Rune, der ikke forekommer paa Aarhus-Stenen II, mulig paa de to Steder, hvor den er forsynet med Punkter, paavirket af den lidt ældre Aarhus-Sten I. Alt leder saaledes til det Resultat, at de fem Aarhus-Stene maa være omtrent samtidige, idet de tilhører de sidste Aar af det 10. og de første af det 11. Aarh. Den nye Sten er efter min Mening den yngste af de fem; men den kan dog ikke rykkes længere ned i Tiden end til omtr. Aar 1010. Den bliver saaledes samtidig med Sjælle-Stenen, og lige efter den vilde jeg ogsaa netop indordne den i Rækken af de jyske Runemindesmærker.

Endnu en Bemærkning vil jeg tilføje. Af de i Indskriften nævnte Personer er baade Hove og Frebjørn temmelig sjældne Navne; men nu finder vi netop de samme to Navne paa en skaansk Runesten i Ålstorp, der er rejst af Hals og Frøbjørn efter deres Fælle Hove. At vi her møder baade Hove og Frøbjørn kan naturligvis skyldes en Tilfældighed; men da begge Navne som sagt er ret sjældne, kan det ogsaa være de samme Personer, der nævnes paa begge Stene — at der paa Aarhus-Stenen skrives f r e -, paa Ålstorp-Stenen f r e y - er uden Betydning for dette Spørgsmaal. Som jeg har paavist ved Behandlingen af Ålstorp-Stenen i »De danske Runemindesmærker« III, S. 158, maa den henføres til omtr. Aar 1020. Da Aarhus-Stenen tilhører Begyndelsen af det 11. Aarh., er der altsaa den Mulighed — mere tør jeg ikke sige —, at Frebjørn, som sammen med Hove rejste Runestenen i Aarhus efter deres Fælle Asser,

har overlevet Hove og nogle Aar senere sammen med en anden Stalbroder har rejst Mindestenen i Skaane efter ham. Baade Tid og Navne passer som sagt; men om dette er mere end en Tilfældighed, vil naturligvis aldrig kunne bevises.

Ludv. F. A. Wimmer.

Træk af Livet og Forholdene i Skanderborg for ca. 100 Aar siden.

Af Chr. Heilskov.

Den historiske Interesse, som knytter sig til Skanderborg, koncentrerer sig ganske naturligt om det ældgamle og berømte Slot, som blev nedbrudt i 1768; ja, man kan gerne sige, at Byens Historie kun er et Anhang til Slottets, og da dette forsvinder, synker den lille By ned til at blive en stille og uddød Ravnekrog, som Livets stedse rindende Strøm synes at gaa udenom. Nærværende lille Afhandling skal derfor kun være et Forsøg paa at fremmane nogle Billeder af Livet og Forholdene i Skanderborg, nærmest i Tidsrummet 1800—1820, samt af Byens Udseende paa den Tid og dens mest fremtrædende Borgere og deres Slægt.

Det er velbekendt, hvilken uhyre Forandring, der er foregaaet med vore Købstæder i Løbet af det svundne Aarhundrede. Selv vore største Provinsbyer var for 100 Aar siden meget døde og smaastadsagtige; kun paa de store Markedsdage var der virkeligt Folkeliv og Røre. Men dog var de med deres 4—5000 Indbyggere og deres teglhængte, for de Tider ofte ret anselige Huse, Storstæder i Forhold til de mange smaa, menige Købstæder, der sjældent var meget mere end store Landsbyer af Udseende.

En god Type paa en saadan Smaastad og ægte, uforfalsket Ravnekrog var Skanderborg. En rejsende Englænder kalder da ogsaa i 1808 Byen »en Landsby, der kalder sig Købstad«. Men hørte den end til de mindste i Samfundet, saa ejede den forud for de fleste af dens jævnbyrdige en sjældent fortryllende Beliggenhed, som vel maa have begejstret de forholdsvis faa rejsende, som vovede sig udenfor Alfarvej ad tunge, sandede Veje til den gæstfri og idylliske Mindernes By, hvor Verdens Larm kun hørtes som et fjernt Ekko, og hvor Skovens Susen og Bølgernes Skvulpen mod Søens Bredder syntes at fortælle om det Liv, der stadigt bortkaster de gamle Former, naar de ikke længere svarer til Tidens Tarv og Trang.

I

Naar vi nu vil forsøge at danne os et Billede af Byen, som den saa ud i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, maa vi først gøre os klart, at den indtog et langt mindre Areal end nu, idet den i Længden strakte sig fra sin nuværende søndre Ende til det Sted, hvor Vestergade støder til Hovedgaden, og hvor den Gang den gamle Vej fra Horsens førte ind i Byen. Efterhaanden forlængedes saa denne mod Nord, saa at den i 1830'erne strakte sig omtrent til Adelgade Nr. 76. Af egentlige Gader var der 2, nemlig Store-Gaden eller Adelgaden, hvilket sidste Navn efterhaanden fortrænger det første, og Lille-Gaden. Disse to Gader stod den Gang som nu i Forbindelse med hinanden ved to smalle Gyder, »Strædet til Lille-Gaden« (nuværende Skolegade) og det Stræde, som nu kaldes Lovisenlund. Endelig fandtes der to smaa Stumper Gyder udgaaende mod Nord og Øst fra Lille-Gades nordlige Ende. Oprindelig var der endnu en Gade, den gamle

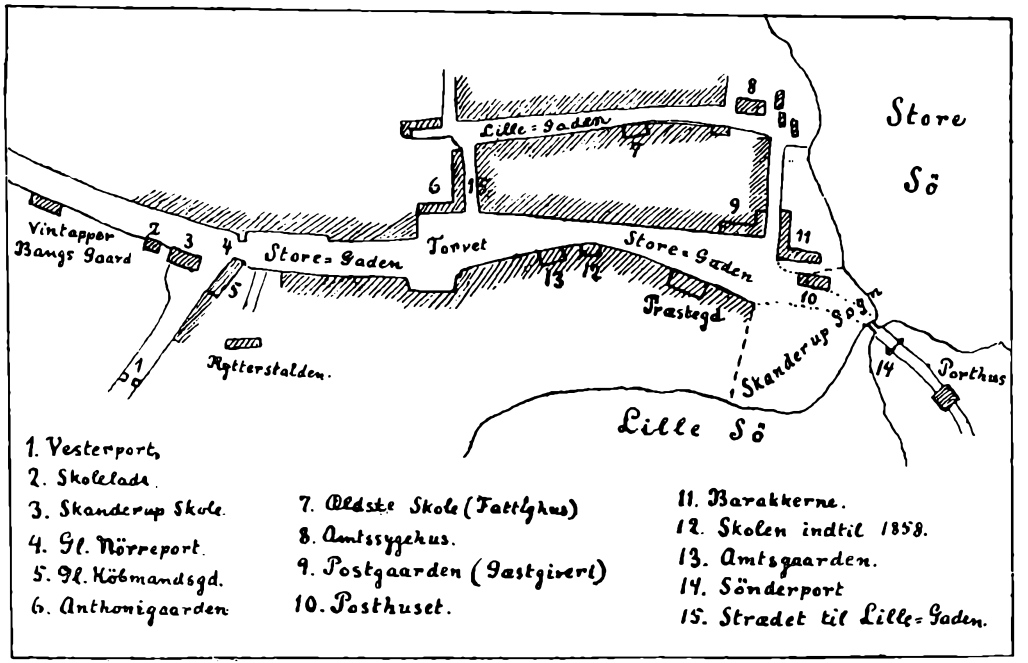

Kort over Skanderborg omkring Aar 1800.

Vestergade, der paa Kortet i Pontoppidans »Danske Atlas« samt paa et endnu ældre Bykort (fra 1677) i Karl Hansens Beskrivelse over Skanderborg, ses at have bøjet i nordvestlig Retning fra det Sted, hvor Torvet nu er, og derpaa drejet om og gaaet mod Øst tilbage til Adelgade, omtrent der, hvor Crome og Goldschmidts Udsalg nu er. Efter en stor Ildebrand i 1746, hvorved 17 Gaarde brændte, blev den gamle Vestergade ikke genopbygget, men lukket med Huse; og paa det Sted, hvor den mod Syd stødte til Adelgade (ved Apotheket), blev Husene rykkede lidt tilbage, hvorved Torvet fremkom.

Byen, der i 1778 havde 98 Gaarde og Huse, var i 1804 naaet op til 112 og i 1839 til 116. De var næsten alle af Bindingsværk i 1 Etage. Gaarde med 2 Etager var (i Tidsrummet 1800—1820) vistnok kun Amtsgaarden, en Gaard nedenfor denne og »Anthonigaarden«, som blev nedrevet 1858 for at give Plads for den nuværende Kommuneskole. Den var en ret anselig Købmandsgaard, hvis øverste Etage ragede ud over den nederste med udskaarne Bjælkehoveder. Størsteparten af Byens Huse og Gaarde var til op i Trediverne straatækte*) og i det hele meget landlige af Udseende. Om deres øvrige Indretning har vi nogle Oplysninger fra Begyndelsen af Aarhundredet. I 1801 bekendtgør Madame Kierstine Bøggild, salig Friis's, at hun agter at sælge sin iboende Gaard, beliggende mellem den daværende Amtsstuegaard og Fru Levetzaus*) Gaard. Den bestod med Portrum af 15 Fag Værelser til Gaden med 2 Tagkviste og Kælder, desuden 9 Fag Stald og Lade samt

*) Teglsten var dengang meget dyre, da de maatte hentes helt nede fra Flensborg.

**) Enke efter den i 1791 afdøde Kammerjunker Geert Didrik L.; deres Søn, Student og Hofjunker Hans Fr. L., døde i Skanderborg 1811.

Træskur til Brændsel. Gaarden havde en rummelig Gaardsplads med Pumpe og en lille Have. Foran Stuehuset ud til Gaden strakte sig, ganske paa Landsbyvis, to smaa Haver med Stakit om. I 1803 holdtes der Auktion over Kammerherreinde Bülows*) Gaard. Den bestod af 24 Fag til Gaden med Kvist og 2 Sidelænger til Gaardsiden, hver paa 17 Fag, dertil 28 Fag Baghuse. Gaarden laa »paa det behageligste Sted i Byen«, hvilket sikkert vil sige centralt, og havde en stor Have med mange Frugttræer; »Situationen er meget skiøn og i et af Baghusene til Haugen er indrettet en beqvem Stue, desuden gives et Lysthuus med Værelse og Kielder under. Ved Haugen ligger en stor, indhegnet Lod eller Toft, som gaar til Søen; og hvori er 2 gode Fiskedamme, en liden Træ-Plantage og en Urtehauge«. Den ovenfor omtalte Fru Levetzaus Gaard er muligvis identisk med den forhenværende Generalinde Samnitzes Gaard, som »Danske Atlas« i 1768 kalder ny opbygt og anselig.

Af gamle Gaarde er der nu ikke mange tilbage, i al Fald ikke paa Adelgade. En af de mest fremtrædende er den gamle Købmandsgaard, Nr. 41 paa Hjørnet af Vestergade. Den er bygget i 3 Afdelinger, hvoraf den østligste, der ses paa Karl Hansens Kort fra 1833, er den ældste. Men der synes at være en Fejl ved Kortet, eftersom Gaardens Fortsættelse ned langs Vestergade, der dog maa være ældre end 1833, ikke er afsat derpaa. Derimod er det rigtigt nok, at der var en ubebygget Plads Syd for Ejendommen. Her har formodentlig været Indkørsel til den forlængst nedrevne »kongelige Staldgaard« eller »Rytterstalden«, hvor de kongelige Vogne plejede at stalde ind, naar de gæstede Byen. I Gærdet

*) Enke efter Amtmand B., der døde 1803.

om Købmand Gyldings Have ses endnu Murrester af Stalden.

Paa det søndre Hjørne af Adelgade og Lovisenlund ligger endnu et gammelt (delvis ombygget) Bygningskompleks, der oprindelig var Barakker og Stalde for Rytteriet. De blev i sin Tid opførte af Sten og Tømmer fra Tvilum Kloster og Sjelleskovgaard (nu Wedelslund), som Frederik d. IV lod nedbryde, da han 1721 oprettede Rytterdistrikterne. Før den Tid laa her ifølge »Danske Atlas« Kongens Rustvognshus og Jægergaard. Barakkerne bestod i 1804 af 42 Fag med Tegltag og var indrettede til Bolig for 10 Familier. Til Ejendommen, der paa den Tid tilhørte Christiane Them, hørte en stor Gaardsplads og den endnu eksisterende store Have, der gaar lige ned til Søen. I Trediverne begyndte Betegnelsen »Barakkerne« at fortrænges af Navnet Lovisenlund, idet Stedet vistnok blev opkaldt efter Købmand Mathias Jahnsens Hustru, Lovise, der døde 1833.

Foruden den gamle Skanderup Skole, som siden skal omtales, var der ved Aarhundredets Begyndelse bygget enkelte Ejendomme udenfor den daværende Nørreport. Den ejendommeligste af disse er den nuværende Gæstgivergaard »Jylland«, som den Gang havde stort Avlsbrug. Den lave Beliggenhed, som dette og enkelte andre Steder paa samme Side af Gaden nu har, skyldes Gadens Omregulering, da Landevejen blev ført gennem Byen.

Som bekendt blev Slottet solgt i 1767. Den 2. April Aaret efter begyndte Nedrivningen. Materialet anvendtes til Opførelse eller Udbedring af adskillige Bygninger i Byen og Egnen. I flere gamle Huse paa Lillegade, f. Eks. i Fattighuset og i Nr. 2, 4, 28, 30 og 34 ses adskillige Munkesten i Murene, aldeles utvivlsomt tagne fra Slottet.

Der skal ogsaa være Træværk sammesteds fra flere Steder i Byen; dette gælder saaledes nogle meget gamle og massive Døre, som nu er anbragte i Højskolehjemmet.

Adelgaden var fra gammel Tid af brolagt. L. M. Wedel kalder den i Aaret 1806 i sin »Indenlandske Rejse« »meget lang og bred, men ujævn formedelst den

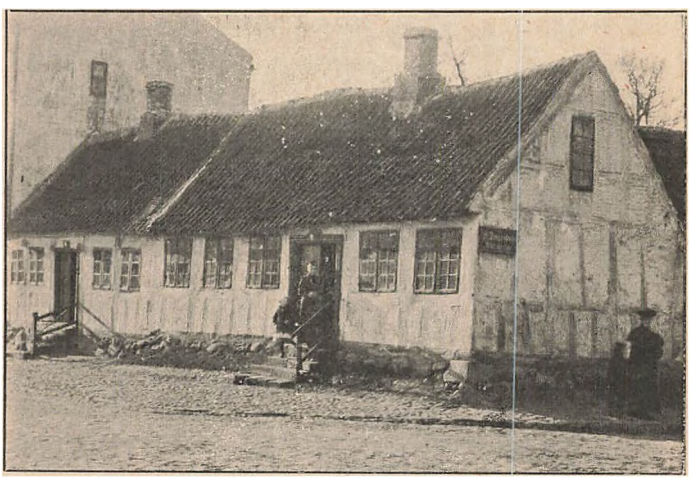

Hjørnet af Lillegade og Skolegade.

ældgamle Brolægning«. Naar det Forhold paa den Tid var noget bemærkelsesværdigt, maa den have været meget slem. Sandsynligvis har Svin og Høns rodet omkring og bidraget deres til at uddybe de værste Huller. Saaledes henlaa Gaden vistnok i alt væsentligt til 1828, da 2019⅓ □ Favne af Byens Gader blev udbudt til Licitation til Brolægning. Iøvrigt fik Hovedgaden et hyggeligt Præg ved de mange gamle Lindetræer, som var plantede langs den, men hvoraf nu kun nogle enkelte er tilbage (samt en meget gammel Hestekastanie udfor

Kafé Lillebælt). De andre Gader var vel næppe brolagt i 1806, thi Wedel nævner, at »der er nogle Stræder, som kun have den bare Sand uden Broe«. Lillegade er den, der bedst har bevaret sit gamle Præg; den staar i det store og hele, som den var i vore Oldeforældres Tid; kun er Straatagene afløste af Tegltag og Vinduer og Facader hist og her lidt moderniserede, medens ganske faa nyere Huse har indtaget de gamles Plads. En Gaard i den nordlige Del af Gaden bærer Aarstallet 1779 over Porten; en anden Ejendom længere nede i Gaden er fra 1738. Lillegade skal for Resten ifølge Traditionen have været Byens ældste Forretningsstrøg; blandt andet vides en af Byens Købmandsforretninger (rimeligvis i Gaarden fra 1779) at være flyttet fra Lillegade i 1830 til den samme Aar opførte grundmurede 2-Etagers Bygning, Adelgade Nr. 26 (gl. Nr. 52).

Byens offentlige Bygninger var hverken mange eller anselige. *Slotskirken*, som forøvrigt laa paa Skanderup Sogns Grund, behøver ikke her nærmere Omtale.

Præstegaarden, i den sydlige Ende af Adelgade, er opført 1740 af Provst Christian Høgh, der i 1762 testamenterede den til Embedsbolig for sine Eftermænd. Det er en Bindingsværksbygning, der allerede i sidstnævnte Aar var tegltækt. Nu er Facaden ud imod Gaden ombygget af Grundmur; og midt paa den er anbragt en gammel Egetræstavle med følgende Indskrift:

O milde Gud lad dem, som her skal boe og bygge
Gaae lychelig i Anslag frem og vær selv deris Skygge,
Oc naar de iche meere skal boe udi Huus paa Jorden,
Da tag dem til din Himmel-Sal, blandt de Udvaldis Orden.

Tavlen er flyttet fra den gamle Indgangsdør ud til

Gaardsiden, og ovenover den er i vore Dage Byens Vaaben i Farver anbragt.

I Begyndelsen af Aarhundredet havde Byen 2 *Skoler*, en for 2den og en for 1ste Klasse, hvilke begge endnu eksisterer, men beboes af private Folk. Den førstnævnte er en af de grundmurede Skoler, som Frederik d. IV op-

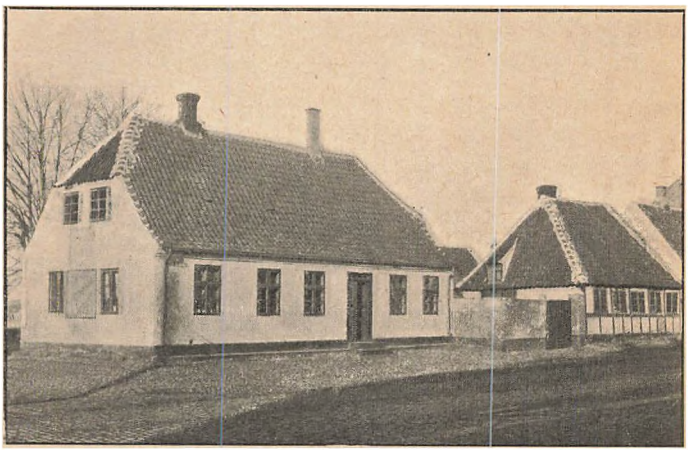

Den gamle Skanderup Skole og Ladehuset fra 1816.

rettede paa Rytterdistrikterne i 1721. Den ligger paa det nordlige Hjørne af Adel- og Vestergade, men betegnedes ved Aar 1800 som liggende udenfor Byen. Den var oprindelig Skole for det vidtstrakte Skanderup Skoledistrikt, og kaldtes endnu i 1800 »Schandrup Skole«. Den nedlagdes i 1805, stod da tom til 1808 og benyttedes derefter af Fattigvæsenet indtil 1814. Men 1816 købtes den til Byens Brug og indrettedes desuden til Bolig for Kateketen, der tillige var Førstelærer. Samme Aar opførtes den maleriske lille Skolelade af Bindingsværk, som nu benyttes til Smedie. Den har altsaa intet at gøre

med den oprindelige Frederik d. IVs Skole, hvilket man almindeligvis tror. Over Skolens Dør sad en Stenplade med den fra de andre Rytterskoler bekendte Indskrift: »Halvtredsindstyve Aar, Gud! har du mig opholdet osv.« Pladen blev i 1858 flyttet over og anbragt paa den nye Borgerskole.

Skolen for 1. Klasse var oprindelig det nuværende Fattighus, Lillegade 24, en lille tarvelig Bindingsværksbygning, men flyttedes i 1819 ned paa Adelgade, hvor der opførtes en ny Skolebygning, som endnu eksisterer (Nr. 13); kun er den ombygget med Grundmur til Gaden.

Byens *Fattighus* blev oprettet 1814 i den gamle Degnebolig, der laa hvor siden Skolen for 1. Klasse blev bygget.*) I 1819 blev den saa magelagt med Skolen paa Lillegade.

Amtsgaarden, den stilfulde og fornemme 2-Etages Bygning paa Adelgade, blev opført 1809 af Byfoged Bagger til Privatbolig, men købtes i 1824 til Embedsbolig for Amtmanden. Da Bagger i 1815 gør Forsøg paa at sælge Gaarden, beskriver han den som 1) en 2-Etagers grundmuret Forbygning paa høj Fod med »gebrukkent« Tag og Kobberrender, indeholdende 8 Kælderværelser og 14 andre Værelser med Gibsloft, nogle betrukne, andre malede og dekorerede, de øvrige kalkede, 2) en 2-Etagers Sidebygning, nyt Bindingsværk med 2 Værelser, 2 Vognremiser m. m., 3) et 2-Etagers Baghus, hvori Lade, Karlekammer og Staldrum for 6 Heste, en Del Fækreaturer og Faar samt Vognremise m. m. — alt sat paa hugne Sten og teglhængt. Desuden rummelig Have og 6 Jordlodder. Forbygningen havde store engelske Ruder og de 2 øverste Sale havde pommerske Planker til Gulv.

*) Før Degneboligen laa her Kongens Smedehus.

Fortovet var forsynet med hugne Sten langs Renden; og foran Bygningen stod den Gang som nu marmorerede Stenpiller med Jernlænker.

Det gamle *Amtssygehus*, senere Byens Sygehus, er en grundmuret 1-Etages Bygning ved den søndre Ende af Lillegade. Forhen var det et lille Bindingsværkshus, hvortil hørte nogen Jord. I 1802 var det saa skrøbeligt, at det maatte repareres, men blev allerede Aaret efter stillet til Auktion; og samtidig bortliciteredes Opførelsen af det ny grundmurede Sygehus. Det benyttes nu kun til Bolig for den kommunale Sygeplejerske.

Endnu maa omtales Byens 3 *Porte:* Nørre-, Vester- og Sønderport. De var opførte af Egebindingsværk og vistnok tækkede med Tegl. Den første har oprindelig ligget udfor Vestergade, men blev efterhaanden ved Byens Udvidelse flyttet længere mod Nord, saa at den i Trediverne stod omtrent ved Nr. 76 og ved Portens endelige Nedlæggelse ca. 1850 udfor Dampbrænderiet. Vesterport stod ved Horsensvejen (senere Vestergade) omtrent udfor Teknisk Skole. Sønderport, som ikke var nogen virkelig Port, men kun en Vippebom, var anbragt paa den sydlige Side af Dagmarbroen eller Frederiksbroen, som dens egentlige Navn nok skal være.

II

Skanderborgs Indbyggerantal var i 1801 488, men var i 1816 kun vokset til 500. I 1833 var Tallet 755. Borgerne ernærede sig hovedsagenlig af Agerbrug, Brændevinsbrænderi og en temmelig stagnerende Handel.

Byens Jorder, der købtes ved den kongelige Auktion i 1767, angives i 1816 til 438 Tdr. Ld. Ager og Eng (22 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. og 1 Alb. Hartk.) De udskiftedes af Fællesskabet i 1792. Til de allerfleste Ejendomme i Byen

hørte der Jord (der var i 1792 91 Lodsejere). Avlsbruget spillede derfor en betydelig Rolle for Borgerne, ikke alene for Købmændene, men ogsaa for adskillige Haandværkere. Saaledes ser vi, at Sadelmager F. Lemme, der i 1804 flyttede til Aarhus, foruden Stuehus solgte Lade, Stald, Kohus og Vognremise. Formodentlig havde han slet ikke kunnet ernære sig og sin Familie, dersom han ikke havde haft sit Landbrug. De fleste holdt Kreaturer: i den Gaard, hvor nu Højskolehjemmet er, var der saaledes en Besætning paa 14—15 Køer. Det Korn, som Byens Borgere selv brugte, fik de malet i Skvæt Mølle, som i fordums Tid, ifølge »Danske Atlas«, skal have været brugt til at male Mang paa til Kongens Jagthunde.

Brændevinsbrænderiet spillede en stor Rolle for Datidens Skanderborgere. I næsten hver anden Gaard ned langs Adelgade var der Brænderi, ca. 17 ialt i Byen; men mange var naturligvis meget smaa. Alligevel forstaar man ikke, hvorledes Beboerne har kunnet tylle al den Masse Brændevin i sig.

Handelen var, som før nævnt, ikke betydelig. Oplandet var lille og Transporten dyr; Varerne maatte jo møjsommeligt føres pr. Vogn fra Aarhus og Horsens. Wedel siger, at Varerne ikke var dyre, da Købmændene lod sig nøje med liden Fordel, hvorfor ogsaa Omsætningen var betydelig (?) til alle Nabo-Egnene. Han har sikkert set altfor optimistisk paa Forholdene, hvorimod Karl Hansen sikkert har Ret, naar han skriver, at Varerne var dyrere end i Nabobyerne. Dertil kom naturligvis, at Konsumtionen, der jo lammede al Handel, var særlig generende for de smaa og fattige Byer. I Begyndelsen af Aarhundredet holdtes der aarligt 4 Markeder, hvoraf dog kun Hestemarkederne var af nogen Betydning.

Med Haandværk og Industri var det ogsaa smaat bevendt; man nøjedes med de nødtørftigste Haandværksgrene. Sidst i det 18de Aarhundrede var her en Strømpefabrik, som dog sandsynligvis har fulgt Seklet i Graven. Naar der hos et Par Forfattere fra den første Del af Aarhundredet omtales en Oliemølle i Byen, maa det bero paa en Forveksling med Forlev Vandmølle i Skanderup Sogn, hvor der en Tid blev drevet Oliefabrikation. En egen Art Industri blev sat i Gang sidst i det 18de Aarhundrede af Farver Jens Linde, nemlig Dyrkning af Farveplanter, særlig Krap, hvorfor han fik Landhusholdnings Selskabets Præmie. Ved kongelig Resolution af 1806 bevilgedes der ham en 5-aarig Understøttelse til Udbredelse af Kundskaben om Krapavlen. Han anlagde en Krap-Plantage ved Skanderborg og opnaaede at faa Dyrkningen af Farveplanter indført flere Steder i Aarhus og Randers Amter.

En saa lille By havde naturligvis ikke noget stort Antal Embeds- og Bestillingsmænd. Indtil 1803 var den Sædet for *Amtmanden* over Skanderborg og Aakær Amter. Den sidste Amtmand her var Kammerherre Hans Løvenhjelm Bülow, hvis Enke er omtalt foran. Hans Død indtraf ret pludseligt. Den 4. April 1803 om Formiddagen rejste han til Rodstenseje, hvor han skulde spise til Middag, men blev syg og døde inden Kl. 11 om Aftenen, 66 Aar gl. Efter hans Død blev Skanderborg og Aakær Amter lagt under Aarhus Amt; og Skanderborg Amt blev først atter udskilt i 1824.

Fra 1798 var Kammerraad Andreas Molbech Lund *Amtsforvalter*. Han døde i 1820.

Byens øverste verdslige Embedsmand var siden 1760 *Byfogeden*, der tillige var Herredsfoged i Hjelmslev og Gjern Herreder. Den første Byfoged var Dr. jur. Frederik

Carl Muncheberg, der tog sin Afsked 1780, men levede lige til 1813. Hans Gaard paa Storegaden solgtes ved Auktion i 1812 til Marcus Wolder for 9100 Rdl. Efter ham fulgte Ulrich Christian Tolstrup til 1800. Han var gift med Christen Leegaards Enke og derved Stedfader til hendes Søn af første Ægteskab, Kammerrraad Poul Christensen Leegaard († 1813), der i 1794 byggede den højtliggende, for sin vidunderligt dejlige Udsigt bekendte Gaard, Leegaardslyst, en halv Mils Vej vest for Byen. Tolstrup døde i Skanderborg 1820. En Datter af ham var gift med den forrige Amtsforvalter, Kancelliraad P. A. Holm, en anden Datter med Jacob Ingerslev Rosborg til Hald; Sønnen Christian blev gift med Madame Frissenborg til Sødal ved Viborg. Efter Tolstrup var M. Kierulf en Tid konstitueret; det er vistnok samme Mand, som døde paa Saralyst ved Aarhus i 1834. Fra 1802—20 var Andreas Nicolai Bagger Byfoged. Han holdt i 1811 Bryllup i Skanderborg med Jomfru Soetmann og døde den 18. August 1827.

I Baggers første Embedsaar blev Byen berøvet sine Ting- og Arrestlokaler. Disse bestod af nogle Værelser i den gamle *Slotsport*, der blev opført af Frederik II i 1571 og, som det ses paa nedenstaaende Tegning af Skanderborg fra Tiden omkring 1800, havde Form som et lavt, firkantet Taarn af Grundmur med Pyramidetag. Skønt Bygningen først blev nedbrudt i 1802, synes det at den allerede Aaret før ikke længer blev benyttet til Arresthus; thi i Marts 1801 blev Hestetyven Palle Rask bragt fra Aarhus Arrest til Skanderborg for at forhøres, og saa der Lejlighed til at undslippe. En saadan Fangetransport fra og til Aarhus var man bebyrdet med lige til Raadhuset blev bygget i 1830.

Byens Gejstlighed bestod af *Sognepræsten* og den *resi-*

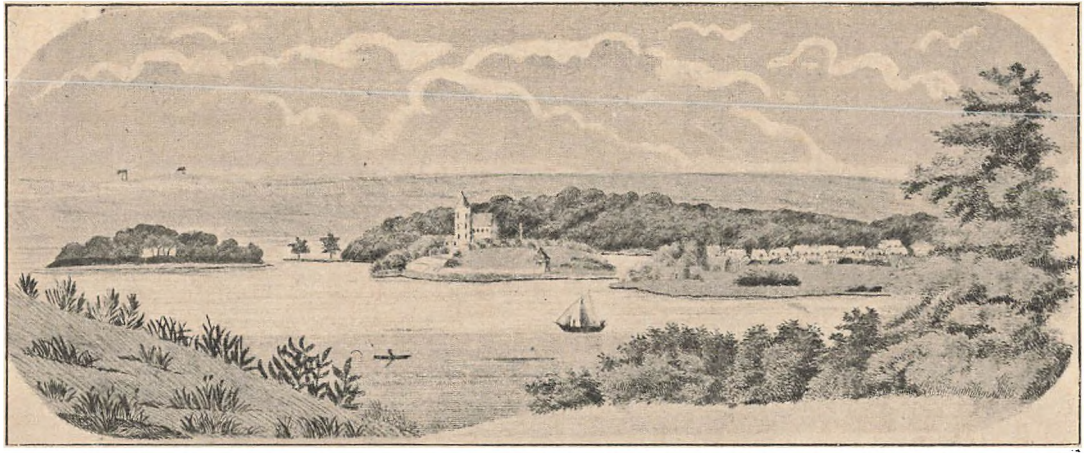

Prospekt af Skanderborg ca. 1800.

derende Kapellan (fra 1809 ordineret Kateket, dengang i Reglen kalded Degn). Sognepræsten for Skanderborg, Skanderup og Stilling var fra 1784—1818 Christian Fabricius, der er Forfatter til en »Prædiken paa Fredsfesten 1802«. Kammerraad Leegaard fortæller i sine efterladte Dagbogsoptegnelser, at da Niels Leths Datter paa Skanderborg Ladegaard i 1793 blev bortført af sin Kæreste, viede Fabricius Parret, »og deraf havde Præsten ingen Ære, men Skam«. Fabricius var første Gang gift med Ane Marie Rasmusdatter, som døde 1804. Dødsanmeldelsen i Aarhuus Stifts Adresse-Contoirs Tidende begynder i Datidens Stil saaledes: »Sidste 20. Aug. behagede det Albestyreren ved en stille og roelig Død at bortkalde osv.« Anden Gang blev han 19. December 1806 gift med Fru Elisabeth Nicoline Levetzau, født de Sehested. De havde »i mange Aar været nøye bekiendt sammen«, fortæller Kammerraaden. Fru Levetzau var, som før omtalt, Enke efter Kammerjunker L. og levede til 1837. Pastor Fabricius døde 1819, og efterfulgtes af Thomas Andreas Borup, som kun var her ét Aar, da ogsaa han døde. Hans Enke, Antonette f. Thorsager, omkom ved at gaa under med et Skib, der skulde føre hende og hendes Datter fra Grenaa til København. Datteren skulde til Hovedstaden for at holde Bryllup med en Præst, som skulde rejse til Grønland. Efter Borup fulgte Jens Teilmann, der var her til 1840.

Af Kapellanerne skal kun nævnes Frederik Carl Gram Bendtsen, der var her fra 1798 til 1809, hvorefter han blev Sognepræst i Ry. Han har udgivet en Prædikensamling, »Om vigtige og nyttige Sandheder. Kbh. 1800«. Naar undtages Farver Linde, der skrev en Afhandling om Krapdyrkningen i Landhusholdnings-Selskabets Skrifter, er Bendtsen og Pastor Fabricius vistnok Skander-

borgs eneste litterære Personer, indtil Karl Hansen i 1833 skrev sin Bog om Byen.

Fra 1810 blev Kapellaniet forandret til et Kateket-Embede. Kateketerne var tillige Førstelærere og havde som saadanne Bolig i den gamle Skole paa Hjørnet af Vestergade. Den første af disse var Hans Lundorff fra 1810—16; men først hans Eftermand Peter Laurberg (1816—30) holdt Skole. Han var en Søn af Konsumtionsforvalter i Skanderborg, Lauritz L.; 1830 blev han Præst i Nykøbing paa Mors og døde som Provst 1856. Hans Efterfølger var Forfatteren Karl Hansen.

Af *Skoleholderne* ved Byens gamle Skole var der i det her behandlede Tidsrum Studiosus Peder Schoubye fra 1799; han døde den 29. August 1801 og efterfulgtes af Fynboen Hans Lundorff, der tillige var Kordegn. Han var her kun en kort Tid, da han rejste til København for at tage teologisk Attestats, hvorefter han i 1810 blev ordineret Kateket. I Mellemtiden bestyredes Embedet af J. Paarsgaard. Fra 1810 til 19 var Christen Pallesen Degn og Skoleholder.

Fra 1784 til 1820 var Hans Tønder Gyrsting *Distriktskirurgus* i Skanderborg. Han var født i Helsingør 1746, gift med Inger Magdalene Andersen, og døde her i Skanderborg den 6. Maj 1820. To Sønner af ham blev begge Læger, den ene i København, den anden i Haderslev.

Mellem 1813 og 19 flyttede *Dyrlæge* Peder Pedersen Lemming fra Aarhus til Skanderborg, men allerede 1820 forlod han Byen og bosatte sig i Firgaarde i Dover Sogn.

I 1806 fik H. N. Ris Bevilling til at anlægge og drive et *Apotek* i Skanderborg; men da han ikke benyttede Bevillingen, fik Assessor pharmaciæ David Seidelin Privilegiet

d. 21. Novbr. 1809, hvorefter Apoteket blev oprettet. Det var ikke alene Lægemidler, der solgtes her; man kunde ogsaa faa københavnsk Porcellæn, Karafler, Glas, Kaffe, Sukker, »Gewürtze« og meget mere. Seidelin, der var af en gammel Skanderborg-Familie, hvoraf 2 Medlemmer havde været Præster her, havde Apoteket lige til 1852; han rejste da til København, hvor han døde 5 Aar efter. Han var gift med Cecilie Sidelmann.

I Aaret 1800 blev Skanderborg gjort til Hovedpostkontor for Pakkeposten; før den Tid var Byen Bipostkontor under Horsens. Vi har i vore Dage svært ved rigtig at sætte os ind i hvor mange Omstændigheder, der i hine Tider var forbunden med at faa Post, og hvorlænge den kunde være under Vejs. Og Skanderborg hørte ikke til de i den Henseende begunstigede Byer. Al den Skønhed, som Naturen saa rundhaandet havde spredt ud omkring den: Søer, Skove og høje Bakker, alt det blev Hindringer for Samkvemmet med Omverdenen. Den store Landevej fra Horsens til Aarhus gik udenom Skanderborg, nemlig over Gedved, forbi Ousted Kirke og Taaning til Fuldbro Mølle og derfra gennem Vrold og nord om Skanderup Kirke, hvorfra den fulgte den nuværende Chaussé til Aarhus. Den stod i Forbindelse med Skanderborg ved daarlige Biveje, hvoraf den ene gik nord om Svanesø og ind ad Vestergade; den anden gik langs Nordenden af Storesø, ned forbi det endnu eksisterende gamle Hus »Slukefter« og derpaa stejlt opad, til den traf Landevejen i Nærheden af Mallinggaard. For nu at undgaa den store Omvej over Fuldbro Mølle blev Posten fra Skanderborg 2 Gange om Ugen (Mandag og Torsdag) roet over fra Sydspidsen af Dyrehaven til den ligeoverfor liggende Odde, Temnæs, hvor to Husmænd fra Baastrup, dels gaaende, dels ridende, befordrede den videre til Hor-

sens. Hver Tirsdag og Fredag kom de tilbage med Posten sydfra. Da Byen fik Hovedpostkontor, fulgte den kørende kongelige Postvogn Vejen over Fuldbro og Vrold. Først i Slutningen af Trediverne blev den nuværende Landevej over Nybro og gennem Dyrehaven anlagt.

Det ældste *Posthus* var den nu moderniserede Ejendom, Adelgade Nr. 2. Bygningen var oprindelig Bindingsværk med Straatag; men da Forordningen om, at Købstadbygningerne skulde have Tegltag, udkom, fik de 2 Fag i den nordlige Ende Tegl, medens Resten længe havde Straa. Huset laa nemlig lige paa Bygrænsen, saa at kun de 2 Fag tilhørte Byen, hvorimod Resten laa i Skanderup Sogn. Gamle Folk fortæller, at naar Postkuskene undertiden kom i Klammeri med Postmesteren eller hans Fuldmægtig, hævnede de sig ved at smide Sækkene af Vognen udfor Nordenden af Huset i Stedet for at køre helt ned foran Døren, idet de paastod, at de ikke var forpligtede til at køre over Byens Grænse med Posten. I gamle Dage var Postgaardene tillige Gæstgivergaarde, ganske af samme Grund, som nu alle Købstad-Banegaarde har Restauration. I Reglen var Post- og Gæstgivergaarden en og samme Bygning; her i Skanderborg laa *Gæstgiveriet* dog et kort Stykke fra Postkontoret. Det var den i Sommeren 1907 nedrevne saakaldte »Eldrups Gaard« paa Hjørnet af Lovisenlund, ligeoverfor de fordums Barakker. Denne lange, lave, ældgamle Bindingsværksbygning, der var af megen malerisk Virkning, blev til langt op i Aarhundredet brugt som Klublokale og ved alle større festlige Sammenkomster. Synderlig komfortabel har den næppe været. Professor Chr. Molbech, som i 1813 besøgte Skanderborg, udtaler sig ikke videre velvilligt om den; han kalder den en »daarlig Giæstgivergaard« og et »maadeligt Herberge«. Natten tilbragte han i et afsides Kam-

mer, »hvorhen man har ledet mig over to Gaarde, giennem to Porte, forbi Stalde og Hønsehuuse, saa langt bort, at det vist maa være i den anden Ende af Byen. Denne Indretning i et Værtshuus falder lidt besynderlig — men i Skanderborg maa man vel være glad ved, at kunne have det saaledes. Jeg har ogsaa ganske rolig overgivet mig til den Skiebne, der i dette Lønkammer kan vente mig; og kun betinget mig, da jeg forlod mine Venner, at en af dem i Morgen tidlig vil hente mig, siden jeg reent mistviler om at kunne finde den vildsomme Vei tilbage. (»Ungdomsvandringer i mit Fødeland. II. Kbh. 1815«).

Da Posthuset senere blev flyttet op i Gaarden Syd for nuværende Hotel »Skandinavien«, blev dette Byens officielle Post-Gæstgiveri.

I 1791 døde Hans Baadstrup, Købmand og Herbergerer for den agende Post (Pakkeposten). Han har formodentlig beboet »Eldrups Gaard« og haft Værtshus der. Hans Enke blev i 1792 gift med Skomagermester Rasmus Jespersens Søn, Bager Søren Jespersen, der saaledes fik Gæstgiveriet og i September 1799 blev den første virkelige *Postmester* her. Han beklædte dog ikke dette Embede ret længe; thi allerede i 1803 søgte han sin Afsked og købte samme Aar Mallinggaard, hvor han døde 1829. Søren Jespersens talrige Efterkommere florerede stærkt i Skanderborg i Aarhundredets første Halvdel, men er nu fuldstændig forsvundne fra Byen. Han var tre Gange gift; anden Gang med Marie Kierstine Norskov, der døde 1811 efter 14 Aars Ægteskab, »i hvilken Tid hun frembragte mig 9 Børn, hvoraf 2de modtager hende hisset«, skriver han i Dødsanmeldelsen i Aarhus Stiftstidende. Hans tredie Hustru var Sophie Magdalene Schmidt, en Datter af Provst Jens S. i Vær. Hun solgte

Mallinggaard efter Mandens Død og købte Møballegaard i Kattrup Sogn.

Jespersens Eftermand som Postmester og Gæstgiver var Christian Schandorff fra 1803—12. Han var af en gammel Skanderborgslægt, hvis Navn er en Fortyskning af Skanderup. Den næste Postmester Jens Nielsen Boserup (1812—19) har næppe længere haft Gæstgiveriet; thi i Tregders »Haandbog for Reisende« (1824) omtales 2 Gæstgivergaarde: Enken Schandorffs og Billardholder Marcussens. Madame Schandorff solgte Gaarden til en Fastrup, der senere (vistnok midt i Aarhundredet) atter solgte den til Eldrup, efter hvem Gaarden almindelig benævnes. Paa samme Tidspunkt ejedes den nye Postgaard, nu »Skandinavien«, af Prokurator J. C. Calundan, der var gift med Karen Engerslev og døde i 1856. Hotel »Føniks« opstod vistnok i Trediverne.

Byens *Konsumtionsforvalter* var i Begyndelsen af Aarhundredet Christian Ludvig Uch*), der 1817 efterfulgtes af Frederik Carl Emil Holck. I 1816 belob Konsumtionen sig til ca. 1200 Rdl. Smugleriet gik selvfølgelig i Svang her som alle andre Steder.

Foruden den nys omtalte Calundan har jeg ikke fundet andre *Prokuratorer* end Frederik Ludvig Tolstrup († 1826), en Søn af Byfogeden og gift med en Datter af den i 1801 afdøde Amtsfuldmægtig Hans Lauritzen. Dog synes det, som at Dr. Muncheberg efter sin Embedsnedlæggelse har ernæret sig som Prokurator. En kort Tid var her endvidere en ung Sagfører Christopher Bøgh, som i 1815 døde hos sin Broder Møller B. i Vestermølle.

I 1804 flyttede *Branddirekteren* for Aarhus Amt,

*) Hans Enke døde 1827.

Kaptajn Krey, fra Aarhus til Skanderborg, hvor han bosatte sig paa Storegaden gl. Nr. 48.

Byens *Købmænd* angives i 1778 til 8, hvilket Tal voksede til en Snes Stykker midt i næste Aarhundrede. Flere tilhørte den Jespersenske Familie. Den første af disse var Hans Jespersen, Postmesterens ældste Søn, som var gift med Helene Bræstrup og døde 1846. Han havde den gamle Købmandsgaard paa Hjørnet af Vestergade. Af hans ikke mindre end 15 Børn, hvoraf dog 9 døde i en ung Alder, arvede Sønnen Søren Faderens Forretning. Hans Jespersens Søster Inger var gift med Oliemøller Knud Søegaard i Forlev Mølle, en anden Søster, Mette, med Broderen, Forligelseskommissær Eskild Søegaard, der havde Købmandsforretning i det nuværende Højskolehjem. En Datter af dem blev gift med Kancelliraad, Prokurator Bagger, en Søn af Byfogeden. En Broder til Hans Jespersen, Johannes, havde Forretning i Anthonigaarden og en anden Broder, Baltzer, drev Handel i det nuværende Nr. 48 paa Adelgade. Endvidere var der bl. a. den tidligere nævnte Købmand Mathias Jahnsen i Lovisenlund, E. Møller, Vintapper og Forligelseskommissær Jørgen Bang, der boede i den nuværende Gæstgivergaard »Jylland«, Frideriche Lovise Holm, vistnok Enke efter den 1795 afdøde Købmand Hans Holm og C. F. G. Calundan, der var gift med Doktor Gyrstings Datter.

Af *Haandværkere* var her naturligvis en Del flere. Af dem kan nævnes Skomager Peder Hansen, der var gift med Postmester Jespersens Søster og Bager Rasmus Terp, gift med en anden Søster af samme; Bager Christian Bræstrup, en Broder til Købmand Hans Jespersens Kone; Skrædder Riis, hvis Enke blev gift med Skrædder-mester Lund; Hattemager Christopher Pedersen, der i

December 1804 druknede i Skanderborg Sø, hvorefter Enken giftede sig med hans Broder, Christian, der ogsaa var Hattemager; Saddelmagerne Brandt og den før omtalte Frantz Lemme, hvis Fader, der ogsaa var Saddelmager, var indvandret fra Tyskland; endvidere Skrædder-mester Jens Røgind og Garver Rasmus Hansen, der begge var gift med Døtre af Frantz Lemme, Gørtler Jørgen Meier o. fl. Endelig bør ikke forbigaas Mølle-bygger Jørgen Christian Møller og Drejer Peder Thomsen, der i Forening opfandt et den Gang meget beundret Trykværk, som skulde erstatte Pumpen og ved 3 Slag kunde frembringe over 15 Potter Vand. Indretningen kunde ogsaa benyttes som Brandsprøjte.

III

I et saa lille Borgersamfund som det skanderborgske, forefaldt der naturligvis ikke meget, som kunde sætte Sindene i Bevægelse. Borgerne, som L. M. Wedel kalder »jævne, gode og hospitale Folk, som ikke meget kjende til Luxus«, førte sikkert en fredelig og ensformig Tilværelse; og det har sagtens givet Stof til Samtale i lange Tider, da der i Aaret 1800 skete et natligt Indbrud i Madame Holms Krambod. Folks indendørs Forlystelser bestod væsentlig i Baller paa Postgaarden og Jule- og Geburtsdagsgilder. Ellers var Markederne det eneste, der satte lidt Liv i Byen. Da var der for en Gangs Skyld lidt Penge at tjene og noget nyt at se. Naar Bønderne drog hjem fra Marked og endnu trængte til en Hjærtestyrkning paa Falderebet, plejede de paa Hjemvejen at kigge indenfor i det gamle Hus »Slukefter« ved Søens Nordspids, hvor der den Gang var Smugkro.

For dem, der satte Pris paa Naturens Skønhed, var der for øvrigt Adspredelser nok ved Udflugter i Skovene

eller Sejlads paa Søen, som jo rigtignok nu og da krævede sine Ofre. Dyrehaven, hvortil man kom ad to smalle Træbroer, den ene fra Byen til Slotshaven, den anden fra denne til Skoven, var Borgernes kæreste Udflugtssted. Dens Skønhed har endog begejstret en ubekendt Skanderborger til at slaa Harpen til dens Pris. Verset, der er afskrevet i det tidligere nævnte Leegaardske Manuskript, var ophængt paa et af Træerne i Skoven og lød (med Kammerraadens Retskrivning) saaledes:

»Naar andres Skove er nu slet op Hugne og lagt øde
Da seer i mig Ræt kek og Nett udi fuldkommen grøde
og Pryder Eders lille Bye og Eder ofte Fryder
og giver Eder Læe og Lyd, naar i mig vil besøge.
ieg gyder (!) til Jer Fugle Sang som Eder kan oplive
naar i gaar i den Traurig gang, ieg mer nu ej vil sige,
men om ieg Skrev min Under Skov var En sæng(?) for hver Pige
som udi Fyh(rig?) Arme sov hun Rød vel turde blive
og i Vræde svare mig, ieg intet andet giorde
end hvad som der er Skoven liig om det vil Frugtbar vorde«.

Det synes, at de gamle Skanderborgere ikke har været uden lyrisk Sans. Ude paa Æbelø havde de lavet sig et helt lille Mausoleum over mer eller mindre berømte Mænd og Kvinder, hvilket irriterede Professor Molbech under hans Besøg i 1813. Det mest fremtrædende var et meget snurrigt »Mindesmærke« for Christian den 4de, der ogsaa omtales af andre Forfattere som »et usselt Monument for hiin store Konge«. Det bestod af et lille firkantet Træskab, der »omtrent« kunne rumme et Menneske, med en forgyldt Kugle ovenpaa. Skabet var indrettet

til Styrtebad og forsynet med danske og latinske Indskrifter. Det hed deri om Kongen, at »hans Minde kan aldrig døe, Saalænge der er en Draabe Vand i Skanderborg Søe«. Molbech kalder Monumentet flovt og vandet — navnlig »vandet« er ikke nogen uvittig Betegnelse, naar man erindrer Monumentets Benyttelse. Rundt om paa Træerne var ophængt Tavler med rimede Indskrifter. Desværre afskrev Professoren kun et af Versene, der lød saaledes:

»Fornøjelse er som moradsig Marker farlig,
Dem man betræde maa med let og hurtig Fod:
Thi standser man sin Gang, og ikke er forvarlig,
Er Glæden ganske kort — desuden blir man vod«.

Men, skriver Molbech i sin Dagbog, »det synderligste er dog en Mindestøtte »helliget Hendes Højhed Princesse Charlotte Frederikes Minde den 11te August 1811«. Denne bestaar af en lang, spids Støtte, udskaaret af et Bræt, belagt med stødt Glas, Muslingeskaller og flere lignende Sager; paa Spidsen staar et Glas, som nu var sønderslaaet, og paa Foden en rimet Inskription, ligesaa curieus, som alt det øvrige, hvori fortælles: at Retfærdigheds Gudinde maa man ikke søge paa Jorden; men naar man hæver Øjet og seer sig om, da befindes, at »blandt Stiernerne hun fælder yderst Dom«.«

I 1802 var Kronprinsen (senere Frederik d. 6te) paa Rejse i Jylland, hvor han bl. a. besøgte Horsens og Aarhus. Den 7. September 1788 havde han været i Skanderborg paa Gennemrejse sammen med Prins Carl af Hessen-Cassel og Søn og havde da logeret hos Byfoged Tolstrup. Ellers havde Byen ikke set nogen kongelig Person siden Christian d. 6te 1740 med Dronningen og Kronprinsen

havde boet paa Slottet under en Rejse til Viborg.*) Man gik nu i lykkelig Forventning, om af Kronprins Frederik paa sin Rejse fra Horsens til Aarhus d. 27de Juli vilde gæste Byen; og der blev gjort store Forberedelser til at modtage ham: Brandvæsenet havde ordnet sig for at vise en Prøve paa sin Færdighed, og Øvrigheden havde samlet Borgerskabet, der med flyvende Fane og klingende Spil trak op og stillede sig med dragne Kaarder ligeoverfor Postgaarden, hvor man ventede, at den høje Gæst vilde »aftræde«. Men ak! Postmester Jespersens beskedne Gæstgivergaard blev ikke beæret med kongeligt Besøg den Gang; thi Kronprinsen havde lagt Rejsen om ad Hads Herred og Norsminde, og det blev Odder Kro, der fik den Ære at servere for ham. »Vore smaa Tilberedelser vare omsonst«, skriver en af Byens Borgere i Aarhus Stiftstidende, »og vi nøiedes nu med at forsamle os mod Aftenen i den her saa rige Naturs Skiød, i Dyrehaugen, hvor vi i Brodersamfund nøde Guds gode Gaver, og under Trompeters Lyd og Kanonernes Torden, ved en tarvelig Anretning, erindrede Kongehusets Velgaaende, samt forlystede os siden i Byen med Musik og Dands indtil Morgen, da Selskabet opløstes under de varmesteØnsker for Kongehuset, og det Forsæt stedse af forsvare Plads blandt gode og agtværdige Undersaatter«.

I April 1808 havde Skanderborg og Omegn Indkvartering af spanske, franske og hollandske Tropper.

---

*) Det hedder i Almindelighed, at det sidste Kongebesøg paa Slottet var Christian d. VIs d. 19. Maj 1733. Men i de oftere nævnte Dagbogsoptegnelser, hvis første Del (1718—53) er skrevne af Knud Nielsen Leegaard, Borger i Skanderborg, fortæller denne, at Kongen, Dronningen og Kronprinsen den 24. Maj 1740 kom til Skanderborg og den 27. rejste til Viborg over Allinggaard. Den 30. kom han tilbage og rejste igen den 31.

Størsteparten var dog ganske sikkert Spaniere. Her laa Infanteriregimentet Guadalajara og i al Fald Dele af Kavalleriregimenterne El Infante, El Rey, Algarve og Almanza. Skanderup Skole, som paa det Tidspunkt stod ubenyttet, blev af de fremmede Tropper brugt som Slagtehus.

Af andre Begivenheder, der var lidt udenfor det hverdagsagtige, kan nævnes, at en Tjenestedreng, som i Vinteren 1811 havde stukket Ild paa Skanderup Mølle i Gjern Herred, blev »rettet« og stejlet. Hvorvidt dette opbyggelige Skuespil er foregaaet i Nærheden af Byen, ved jeg ikke; derimod blev en Mandsperson i 1794 halshugget og lagt paa Hjul og Stejle paa Forlev Mark.

Samme Aar 1811 gjorde en Ulv Egnen usikker; ved Skovslund rev den en Kvie ihjel og paa Illerup Mark bed den et Føl bag i Laaret.

I 1815 var det ikke vilde Dyr, men en Tyvebande, der huserede i Skanderborg- og Aarhusegnen. I Skanderborg stjal de fra Amtsforvalter Lunds Kone og Datter et Guldur, nogle Kæder, Ringe, Mønter og andre Guldsager.

Men ellers var det sjældent, at den lille Bys Idyl forstyrredes. Den var en af disse Afkroge, hvor den ensomme Vandringsmands Skridt giver Genlyd i Gaden, en Smaastad, som vel kunde drømme om Fremgang men ikke om Storhed, men som altid vil bevare en egen Poesi som en vedbendkranset Gravsten over Tider og Slægter, som havde »Andre Tanker, anden Id«.

Idet jeg slutter disse Smaatræk af Livet i det gamle Skanderborg, maa jeg frembære min hjærteligste Tak til

flere af Byens Beboere for mange interessante mundtlige Oplysninger, og særlig vil jeg takke Hr. Landpolitibetjent R. Hansen, som med stor Velvilje har laant mig det Leegaardske Manuskript til Afbenyttelse.

Damsstenen.

Af Gaardejer Povl R. Povlsen, Tinning Vesterholm.

I Tinning Skov i Foldby Sogn, ca. 1700 Alen nordøst for Tinning By, midt i en dyb og sumpet Eng, Damsengen, har der ligget en vældig stor Sten, »Damsstenen« kaldet.

Da det først i Fyrrerne blev bestemt, at der i Skanderborg skulde rejses et Mindesmærke for Kong Frederik VI fandt man i Damsstenen et passende Materiale til dette. Stenen havde allerede tidligere afgivet Stof til en Mængde Trappesten og Dæksten i Omegnen. En Stenhugger, Claus Holm, der arbejdede for Grev Frijs, havde hver Sommer i en Aarrække haft stadigt Arbejde med at kløve og tildanne Trappesten og lign. af Stenen. Til disse forskellige Brug skal der være afhugget ca. 300 Læs, og dog indeholdt den tilbageværende Del ca. 150 Kubikfod.

Arbejdet med at faa Stenen tilhugget og transporteret til Skanderborg var bleven overdraget Brobygmester Fr. Møller, der for Transporten alene skulde have 650 Rdl. Efter at Stenen i Sommeren 1842 var bleven nogenlunde tildannet paa Pladsen, skulde den om Efteraaret transporteres til Skanderborg. Til dette Brug havde Møller ladet konstruere en Blokvogn, som havde

kostet 250 Rdl. og var saa svær, at der maatte 4 Heste til for at trække den tomme Vogn. At faa Stenen op fra Sumpen og læsset paa Vognen, der holdt oppe paa Skrænten, var et vanskeligt Arbejde og voldte umaadelig Besvær; i 7 Dage sled man dermed. Ved Hjælp af Taljer, der var anbragt i de høje Bøgetræer oppe paa Skrænten, fik man Kolossen hævet op paa Vognen, og »Farten« begyndte Mandag den 19. Septbr. 1842 med et Forspand paa 32 Heste.

I de Tider var det naturligvis et vanskeligt Arbejde at transportere den ca. 32,000 Pd. tunge Sten, da Vejene og Broerne var daarlige. Man undgik saa vidt muligt at komme over Broerne; ved Tinning By kørte man derfor ved Siden af Broen, da man skulde over Kvitbæk; men her formaaede man trods det mægtige Forspand ikke at trække Vognen over, saa denne blev siddende uhjælpelig fast midt i Bækken. Man raadede da Møller til at formaa Tilskuerne til at hjælpe til med at trække, da Folk bedre kunde tage Tag samtidig end Hestene. Tove blev anbragt paa hver Side Forspandet, og ved Folkenes Hjælp fik man atter Vognen i Gang. Paa de daarlige Veje sank Vognen dybt ned, skønt den havde ¾ Al. brede Hjul, saa der ofte maatte køres paa Tømmer og Planker. Ved Norring Mølle var Broen skrøbelig, og man maatte derfor køre en længere Vej om ad Norring By; længere kom man ikke den første Dag. Omegnens Beboere strømmede naturligvis til i stort Tal for at se den usædvanlige Begivenhed, Transporten af den store Sten var; ofte var der samlet 2000 Mennesker omkring Vognen. Ved nu at spendere rigelig med Brændevin formaaede Møller Folkene til at hjælpe til med at trække, og nu gik det bedre; Sved og Brændevin flød i Strømme. Anden Dagen kom man til den anden Side Borum, hvor

det ene Baghjul slap igennem Borumbro, og det tog en hel Dag med at faa Vogn og Sten op igen.

I Nærheden af Skanderborg var der nær hændet en Ulykke, thi da man kørte ned ad en længere Bakke, kom Vognen i for stærk Fart, saa man ikke formaaede at standse for at smøre, hvilket som Regel skulde finde Sted for hvert 1000 Skridt. Akslerne blev derfor glødende, og der gik Ild i Vognen, hvad let kunde have hindret videre Kørsel.

Trukket af de 32 Heste og 300 Mand kom Stenen endelig Lørdag d. 24. Septbr. ind i Skanderborg By, efter 6 Dages møjsom Kørsel.

Der var dog endnu et betydeligt Arbejde tilbage med at tilhugge og afpudse Stenen. Først efter 3 Aars Forløb var Mindesmærket færdigt til Afsløring.

Paa Skanderborg Slotsbakke knejser nu Damsstenen som Mindesmærke for Kong Frederik VI.

Thestrup-Epitafiet i Maarslet Kirke.

Af Chr. Axel Jensen, Museumsassistent, Magister.

Enhver, der kender lidt til Aarhus' Historie under Kristian IV, erindrer ogsaa den ærlige og velagte Borger Rasmus Pedersen Thestrups Navn. Bondesøn fra Thestrup i Maarslet Sogn fik han dog en god Skolegang først i Aarhus, siden i Lübeck, svor 1605 sin Borgered, blev Aaret efter optaget i Kræmmerlavet, giftede sig og tjente sig op til at blive en holden Mand, Overformynder, Overrodemester og Oldermand for Kræmmerlavet. Men dette havde alt til Hobe ikke været nok til at sikre hans Eftermæle, hvis han ikke havde efterladt sig en Skildring af sit Liv, som i den seneste Tid er benyttet i et Par Bøger, dels i Vilh. og F. Visby: Slægten Visby (Aarhus 1905), dels i det illustrerede Værk om Aarhus By. Gennem den lille Stambog, som findes i Aalborg Stiftsbibliotek, og hvoraf det fuldstændigste Uddrag er trykt i Hübertz' Aktstykker vedkommende Aarhus (II, S. 307 f.), lærer vi Manden godt at kende. Saa langt som nogen fra at være en stor Personlighed er han en Type for de solide Folk i Datidens danske Samfund, en brav og pligtopfyldende Borgermand, der har let ved at indordne sig i Samfundets Rammer, i sin Stand og i sin Familie, og som nærer den dybeste Respekt for Rigdom

og for al Autoritet, baade gejstlig og verdslig, men med alt dette tiltalende, brav og, trods sin unægtelig noget snævre Horisont, aandelig interesseret. »Tvende Ting haver jeg af min Ungdom op haft stor Lyst til og altid eftertragtet, som haver været Bøger og Ejendom, og det haver den gode Gud rigelig og rundelig begavet og velsignet mig med, hans Navn være æret i Evighed, saa jeg haver haft et halv Tusinde indbundne Bøger foruden 85 Aars Almanaker til denne Tid og foruden mange gamle Dokumenter og Antikviteter, endog Fjenderne og mine Børn mange deraf have forkommet, saa og over de 70 Ildsteder og Vaaninger, smaa og store, baade her i Byen og paa Landet . . . .«. Hans Samling maa have haft et vist Ry; i al Fald hørte den berømte Læge og Videnskabsmand Ole Worm, den danske Runologis Grundlægger og selv en Patriciersøn fra Aarhus, om den borgerlige Samlers Rariteter og søgte at faa fat paa nogle af hans Sager eller i det ringeste at faa Besked om, hvad han ejede*).

Det er ikke Meningen at genfortælle Rasmus Thestrups Liv og Levned. Her skal vi blot et Øjeblik beskæftige os med den Mindetavle, han lod opsætte i Maarslet Kirke. Som ægte Barn af sin Tid var han nemlig ivrig for at bevare Mindet om sig selv og sin Slægt, og selv om han i levende Live kun naaede at faa sin egen Ligsten »udhuggen og færdiggjort« 1652, selv om han først længe efter sin Død, der indtraf 1656, hædredes af sine Børn med et anseligt Epitafium i Aarhus Domkirke**),

*) Olai Wormii Epistolæ, 1751, II, 857.

**) Dette, der blev opsat 1672, er desværre ødelagt; baade Maleriet, der var »rædsomt skønt« og forestillede Dommedag, og største Parten af Rammen er gaaet til Grunde;

glemte han ikke sine Forældre, men noterer omhyggeligt i sin Stambog:

»1641 Den 1ste Sept. loed jeg opsette den forgyldte Epitaphium offuer min S(alige) Forældre i Morslet Kierche«.

Indtil for faa Aar siden hang det lille Mindesmærke fredeligt og i ret god Stand paa Kirkevæggen i Maarslet. Men saa hændte der den Ulykke, at Kirken fik en ny Kakkelovn, et af disse Monstra, som er vor nærmeste Fortids væsentligste Tilskud til de vekslende Slægtleds Arbejde paa at »forskønne« vore Landsbykirker, og som desværre ikke er forbudt ved Lov, skønt lave Varmeapparater baade er smukkere og mere praktiske. Epitafiet hang i Vejen for den kæmpemæssige Ovn og maatte vandre op paa Taarnloftet, hvor det splittedes i sine Bestanddele og vel nok vilde være endt som nyttigt Brændsel, hvis ikke Tandlæge Fr. Visby i Aarhus under Udarbejdelsen af sin Slægtebog havde eftersøgt Maarslet Kirke og havde genfundet Epitafiet i dets Fornedrelsestilstand. Han henvendte sig til Provstiet og til Ministeriet, og siden Sommeren 1906 hænger Stykket atter paa Plads i Kirken, istandsat under *Nationalmuseets* Tilsyn. Omkostningerne ved Restaureringen er for Størstedelen betalte af Staten, medens Kirketiendeejeren har givet et mindre Bidrag, en Fordeling, der er sædvanlig ved Vedligeholdelsen af Gravmindesmærker. Sjældnere er det derimod, at ogsaa Descendenter af Slægten har ydet deres Tilskud, og det fortjener derfor særligt at fremhæves, at dette er sket overfor Thestrup-Epitafiet.

Hele det lille Mindesmærke er af Egetræ, malet og

---

frelst fra Undergang er kun nogle Ornamenter og Indskrifter, der nu ved Fr. Visbys Interesse er genopsat i Domkirken. Sml. Slægten Visby, S. 24 f.

forgyldt. Dets væsentligste Parti er et Midtfeldt*), hvorpaa der er malet et ret ubehjælpsomt Opstandelses-

billed og derunder en Indskrift med gyldne Bogstaver paa sort Bund.:

*) 137 cm. højt, 89 bredt.

HER ER BEGRAVEN ERLIG OC WELACT MAND. PEDER NIELSĒ*)
SOM BODE OC DØDE VDI THESTRVP . FORDVM SANDMAND**)
HER VDI HERREDET MED SIN KIERE HVSTRV . INGEBORIG PEDERs
DATER FOGs . SOM LEFDE TILSAMMEN PAA DET $\overline{16}$. AAR OC AVF
LEDE $\overline{6}$. BØRN $\overline{4}$. SØNER OC $\overline{2}$. DØTER, DI $\overline{3}$. SØNNER . $\overline{2}$ DØTER BORT
SOVE MED FORNETE***) DIERIS KIERE FADER OC MODER . $\overline{1603}$. OC HVI
LER HER TILSAMEN . GVD . GIF . DENOM EN GLEDELIG OPSTANDELSE
OCH HAWER DIRRES EFTERLADTE SØN . WELAGT MAND
RASMVS . PEDERSEN . TESTRVP . BORGER VDI ARHVS . GVD TIL
ERE . KIERCHEN TIL BEPVDELSE OCH SIN KIERE . S . FARELDER TIL
ADMINDELSE LADET DEN̄ EPHITAPIVM BEKOSTE OC APSETE Aō $\overline{1641}$

Opholdet i Taarnet havde ikke gavnet Billedet; det var dækket af tykke Støvlag, og Kridteringen, som danner Undergrunden for Farverne, var mange Steder saa løs, at den ikke taalte Berøring. Men ved en forsigtig Konservering lykkedes det dog at rense og fæstne Billedet, og kun paa ganske uvæsentlige Punkter er der udfyldt nogle Huller. Ogsaa Indskriften er bevaret i sin gamle Stand. Noget anderledes stillede det sig med den smukke, udskaarne Ramme, som først giver Billedet den rette Anseelse. Den var brudt i Stumper og Stykker og maatte nu stilles sammen paany. Paa Siderne af Billedet er anbragt to Hermefigurer, Kvinder med sammenlagte (c: foldede) Hænder, over det en Gesims med regelrette Profiler, Tandsnit, Æggestav og to Hængeplader med Englehoveder samt øverst et Topornament og under Billedet et Fodstykke med maskeprydede Konsoller og nederst et nedhængende Ornament, hvori der er anbragt et Skjold med Rasmus Pedersens Bomærke og Navnetræk. Det hele er et dygtigt Snedkerarbejde ganske i

*) Forkortelsesstreg = N.
**) Sandemand.
***) fornævnte.

Datidens Smag; den arkitekturmæssige Opbygning præges af Renæssancestilens Forkærlighed for antikke romerske Arkitekturled, men i Enkelthederne mærker man noget af den efterfølgende Barokstils forunderlige, skæve Ornamentering. Med ret stor Sikkerhed kan det siges, at Rammen er gjort af en Snedkermester i Aarhus; selv om han ikke lader sig nævne ved Navn, kan Snitværkets aarhusianske Oprindelse kendes paa visse Særegenheder, som det imidlertid er umuligt at gøre Rede for uden at skildre en hel Række andre, lignende Arbejder i Aarhusegnens Kirker. Og det vilde her føre alt for vidt.

At sammenstille Rammen i dens oprindelige Form, kunde gøres med den største Sikkerhed*). Større Vanskeligheder frembød Farverne. De var stærkt medtagne, mange Steder helt afskallede og tilmed overmalede flere Gange; man har i Tidens Løb villet holde Monumentet vedlige uden at have rigtig Sans for de oprindelige Farvesammenstillinger og har derfor malet graat, hvor der før var sort, grønt, hvor der før var rødt, gult, hvor der skulde være Guld o. s. v. Det hele var saa medtaget og flikket, at det maatte males fuldstændig om. Heldigvis var der bevaret saa mange Spor af den oprindelige Bemaling, at det Led for Led kunde fastslaas, hvorledes Farverne havde været. Naar Rasmus Thestrup taler om »den forgyldte Epitafium«, saa er han ikke ganske korrekt; thi Snitværket har efter Tidens Skik været »stafferet« med meget kraftige, brogede Farver, sammenstillede med stor Dristighed og Dygtighed og uden vor Tids Angst for kraftige, ubrudte Toner. Bundfladerne er overvejende

*) Af nyt maatte tilføjes Ansigtet paa Topstykkets Englehoved, den ene af Gesimsens Hængeplader samt en enkelt Profilliste.

grønne eller sorte, Ornamenterne grønne, røde, blaa og forgyldte; alle Figurerne har Guldhaar og Kvindefigurerne røde Dragter; Profillisterne veksler med tilsvarende Farver undtagen blaat, der i det hele kun er lidt brugt. Farverigdommen forhøjes yderligere ved, at der paa adskillige Steder er brugt gennemsigtige Lasurfarver; grønt er hist og her laseret paa hvidt og faar derved en egen lysende Kraft, og andre Steder er grønt og rødt malet paa Metalunderlag, saa at det skinner som Ædelsten. Men der er ogsaa sørget for Hvilepunkter, og til at stemme det hele sammen virker især de rolige Skriftfelter paa Gesimsen og paa Fodstykket, hvor der staar gyldne Skriftsprog paa sort Bund*), samt i Hængeornamentet, hvor Bomærkeskjoldet virker paa samme Maade, og hvor der desuden er malet følgende Tegn:

G
S
G S M S G
S
G

1641

I H S

M O D

Den sidste Gruppe er let nok at tyde; det er et sammenslynget Jesu Navnetræk (I H S = Jhesus), der i Datiden meget hyppigt blev nyttet af Borgerkvinder i Stedet for Mændenes Bomærker og svarer hertil, betyder M O D da Maren Olufs Datter, Rasmus Thestrups Hustru. Den første Gruppe rummer derimod en Gaade, til hvis Løsning vi har tabt Nøglen. I Thestrups Stambog ser vi de samme Bogstaver, omend kun i en enkelt Linje og ikke

*) Gesimsens Indskrift var saa ødelagt, at det kun med Vanskelighed lod sig udfinde, at den skulde være et Citat af Joh. Aabenb. 4. cap. Fodstykkets Skriftsprog (1. Corinth) var langt bedre bevaret.

ordnede korsvis, og vi kan deraf slutte, at de er Begyndelsesbogstaver til hans Valgsprog, men hvilke Ord det har rummet, kan Læseren lige saa godt gætte paa som jeg!

At udfinde de oprindelige Farver, at fuldstændiggøre Indskrifterne, saa tro som muligt at følge, hvad der er fundet, og at vælge den rette Mellemvej, saa at der bevares saa meget som muligt, er ikke Enkeltmandsarbejde. Det kræver teknisk Dygtighed, Smag og Kendskab til Fortidens Tankesæt, og det er derfor ganske rimeligt, at alle Istandsættelsesarbejder af denne Art nu skal foretages under Kontrol af Nationalmuseet, hvor der efterhaanden gennem Fotografier, Tegninger og skriftlige Redegørelser samles et anseligt Stof, som kan vejlede ved senere Arbejder. Men forhaabentlig kan andre end Videnskabsmænd og Kunstnere have Udbytte af saadanne Foretagender. De skulde jo gærne hjælpe alle og enhver til at forstaa, hvor meget de gamle Kirkesager kan fortælle om Fortidens Kunst og Haandværk, om de skiftende Slægters Livsvilkaar og Livssyn. De virker jo ikke blot til at gøre Kirkerne hyggelige og smukke, men de er ogsaa smaa Stykker Historie, som paa deres Vis kan være lige saa lærerige som mangen Bog om krigshistoriske og politiske Aarstal.

Ikke altid er den Lære, de giver, lige hyggelig. Den, der med Opmærksomhed har gennemlæst Thestrup-Epitafiets Indskrift, vil sikkert have lagt Mærke til, at Rasmus Pedersen mistede Fader, Moder og alle sine fem Sødskende i eet og samme Aar. Det var et Pestaar; efter at en pestagtig Sygdom i de foregaaende Aar var naaet til Danmark østenfra og havde hærget de østdanske Provinser, angreb den 1602—3 Jylland, og Dødeligheden maa have været betydelig; af Indskrifter i Kirkerne vides

det f. Eks., at der i Stauning Sogn ved Ringkøbing alene i Aaret 1602 døde 150 Mennesker og i Snejbjerg Sogn 209 Mennesker. I Stambogen skriver Rasmus Thestrup, at hans Slægt døde »udi en forgiftige Pestilents 1603, mig alene undtagen, som da var udenlands og lever, saa længe Gud vil«. »Min s. Fader døde den 9. Maj, min s. Moder døde den 16. April. Desligeste mine salige Sødskende: s. Niels Pedersøn Fog døde den 13. Maj; s. Niels Pedersen Krekjer den 29. Maj; s. Clemmend Pedersen døde den 16. April: s. Maren Pedersdatter den 12. April; s. Anne Pedersdatter den 29. April. Hvilke alle ligger begravne paa Morslett Kirkegaard, ret lige uden for Vaabensdøren, hos min s. Modersøster, som jeg haver ladet lægge Ligtræer paa alle deres Grave. Og døde der tilhobe, af denne ene Gaard, af samme forgiftige Pestilens henved 17 Mennesker«. Den korte og tørre Opramsning af Dødsdagene giver i al sin Knaphed et forfærdende Billed af, hvorledes det gik til i Pesttider, og hvor værgeløse Datidens Mennesker stod mod Sygdommens Angreb, som de ikke forstod og ikke kendte Midler mod.

Set fra denne Side bliver Maarslet-Epitafiet da et Mindesmærke om en af de mørkeste Sider i Fortidens Samfundsforhold, et »Memento« til os om, hvor godt og trygt vi trods al moderne Nervøsitet kan leve i vore Dage; det maa blot læses mellem Linjerne, Indskriften selv undgaar at nævne det uhyggelige Ord: Pest. Hvad der først og fremmest lyser gennem den, er Slægtsfølelsen og Standsfølelsen. Rasmus Thestrup har været stolt af den Samfundsstilling, han havde kæmpet sig frem til, men han har ikke for den Sags Skyld glemt sin Herkomst. I Stambogen slutter en Redegørelse for hans Slægt med følgende Ord: »Saa er det nu kortelig opregnet, at jeg haver min Oprindelse og Herkomst paa min Fædrende side

af de Canne- og Balle-, saa og af de Rude- og Saxild-Folk, desligste paa min mødrene side af de Fogs og Borum-folk, saa og af de Letter og Lyngbygaards Folk, alle gudskelov ærlige og ægte Forældre«. Det at være kommen af godt Folk er for ham øjensynligt Grundlaget for al hans videre Fremskridt, og sin Tak til Gud giver ham Udtryk i Gravminderne; i sine yngre Aar nøjes han med Bondestandens tarvelige Gravmæler, de forgængelige Ligtræer ude paa Kirkegaarden, senere, da han selv er naaet højere op, lader han saa at sige sine Forældre følge med og sætter dem et Epitafium, et Mindesmærke af den Slags, som ikke tilkom Bønder, men velfornemme Borgerfolk. Det kunde være interessant at vide, hvad der har været Kærnen i hans Tankegang; har han været smittet af sin Tids Rangsyge og Lyst til at gøre sig selv saa fornem som muligt, eller har han været stolt af sin jydske Bondeæt? Svaret er vanskeligt at give, lige saa vanskeligt, som det er at afgøre, om Drivfjederen i Datidens Mani for at sætte Gravmæler er Religiøsitet eller Verdslighed. Sagtens har Motiverne dengang som nu været blandede, forskelligt hos de forskellige Mennesker, og vi bør vogte os for at fordømme den gamle naive Epitafieformel: »Gud til Ære, Kirken til Beprydelse og sig selv til evig Amindelse . . . .«. I Virkeligheden er det maaske umuligt fuldt og helt af forstaa en svunden Tids Tankegang, og de gamle Sager giver langtfra Svar paa alt, hvad man spørger dem om. Men det er en Grund til, hvorfor vi bør frede og bevare dem, saa at hverken Ligegyldighed eller overdreven Kritik faar Lejlighed til at ødelægge dem.

Hoveriet paa et østjydsk Gods efter Stavnsbaandets Ophævelse.

Aktstykker fra Stensballegaard med en Indledning.

I.

Oversigt over Hoveriets Historie.*)

Den tungeste Byrde, der hvilede paa den danske Bonde i det attende Aarhundrede, var utvivlsomt *Hoveriet*. Dette haarde Pligtarbejde var mere end noget andet Skyld i, at Fæstebonden mange Steder i Landet var bleven et ufrit Tyende, udsat for Ridefogdens Vilkaarligheder og underkastet barbariske og nedværdigende Straffe. Det gjorde det umuligt for ham at passe sin egen Jord ordentligt, da han evig og altid maatte staa paa Pinde for Herskabet og yde Markarbejde eller Ægter, naarsomhelst han blev tilsagt. Og det viste sig, at dette tvungne Arbejde, der blev udført uvilligt og slet, havde en overordentlig demoraliserende Indflydelse paa ham. Blandt Herregaardenes store Flokke af Hovbud trivedes Dovenskab og Drikkeri, Raahed i Tale og Optræden og Usædelighed.

*) Sammenskreven paa Grundlag af Danmarks Riges Historie og Joh. Stenstrup: Den danske Bonde og Friheden. 1888, af Ejler Haugsted.

Det stod straks klart for de Mænd, der efter 1750 begyndte at arbejde for Forbedringer i Bøndernes Kaar, at denne Tynge maatte fjernes, hvis Bonden skulde blive fri Borger. Men da den var en Del af Fæsternes Afgift til Jorddrotten, kunde Statsmagten ikke som med Stavnsbaandet byde, at den skulde ophøre; den kunde træffe Bestemmelser, der forebygger Vilkaarlighed fra Herremandens Side og regulere Ydelsen; men da selve Hoveriforholdet var en Sag mellem Herskab og Fæstebønder, kunde det kun ved Overenskomst mellem disse to Parter afskaffes eller væsentlig forandres, ligesom det i sin Tid var opstaaet som Frugt af Forhandling.

I Middelalderen spillede Hoveri eller Dagsværk, som det dengang blev kaldt, ikke nogen stor Rolle. De Hovedgaarde, der fandtes i Kongens, Kirkens eller Herremændenes Eje, var ikke meget større end de almindelige Bondegaarde, og den Arbejdskraft, der behøvedes til deres Drift, ydedes dels af det egentlige Tyende, dels af de saakaldte Gaardsæder, Husmænd, der boede ved Hovedgaarden og gjorde Arbejde paa dens Jord. Som Løn for deres Arbejde fik de dels Korn og Penge, dels Brugsretten til en Jordlod. Middelalderens Fæstebonde, Landboen, svarede Ejeren af Jorden en fast aarlig Afgift, Landgilde, der betaltes i Penge og Naturalier, men var ikke arbejdspligtig.

Denne bestemte Forskel mellem Gaardsæder og Landboer udviskes noget i Løbet at det fjortende og femtende Aarhundrede. Det hændte, at Gaardsæder, der arbejdede sig frem til at blive Landboer, fik deres Forhold til Hovedgaarden ordnet saaledes, at de slap for at betale saa høj Landgilde som de egentlige Landboer, men til Gengæld vedblev at gøre Arbejde paa Hovedgaarden et bestemt Antal Dage om Aaret; og man saa Landboer, der fik

Landgilden nedsat til det halve mod at paatage sig at hjælpe til i Høstens Tid paa Hovedgaarden. — Her ser vi Begyndelsen til senere Tiders Hoveri og til Fæstebondens personlige Afhængighed af Herremanden. Den ældre Tids Landbo havde staaet i et frit Kontraktforhold til Jordens Ejer. Hvis han svarede sin Landgilde, havde denne intet at sige over ham; mens derimod den Landbo, der skylder Dagsværk, skal yde sine Arbejdsdage, naar det behager Ejeren. — Ca. 1500 er der Hovedgaarde, hvor denne Arbejdspligt har antaget et betydeligt Omfang. Saaledes skal i 1497 ved Esrom Kloster alle Bønderne i de Byer, der ligger nærmest Klostrets Ladegaard, yde et Dagsværk om Ugen Aaret rundt og tre Dagsværk i Høstens Tid (ialt 70 Dage). Omtrent Halvdelen af Klostrets øvrige Fæstere skal yde Hjælp til at pløje og harve m.m. dog kun 6 Gange om Aaret. (Her ser man Forskellen mellem Ugedagstjenerne og de øvrige Fæstere).

Det har dog vist hørt til Sjældenhederne, at Dagsværket antog saa store Dimensioner som her ved Esrom. Paa Gisselfeld er der 1527 kun to arbejdspligtige Fæstere, der skal yde 2 à 3 Dagsværk i Høsttiden.

Men da i Midten af det sekstende Aarhundrede Virkningerne af den store økonomiske Omvæltning, som Opdagelserne havde fremkaldt, naaede Danmark, indtraadte der store Forandringer i det danske Landbrug. Priserne steg, og Herremændene fik forøgede Indtægter, som de dels anvendte til Forbedringer i Driften, dels til nye Herresæder og fornemmere Levevis. De tidligere smaa Hovedgaarde blev nu slaaet sammen til store Godser, og til den nye Stordrift fordredes der en stærk Forøgelse af Arbejdskraft, som man skaffede sig ved at forøge Fæstebøndernes Hoveri. Da langt den overvej-

ende Del af Danmarks Bønder paa den Tid var Fæstere, kom den nye Byrde til at tynge saa at sige hele Landets Bondebefolkning, og dets Tryk blev stadig voksende, da Ydelsen ikke længer var fastsat til bestemte Dage om Aaret.

Nogle Dokumenter fra Hindsgavl (anf. af Joh. Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden, S. 112 f.) viser tydeligt, hvorledes Hoveriet forandrer Karakter i det sekstende og syttende Aarhundrede. 1564 lader Kronens Bønder paa Hindsgavl optage et Tingsvidne om, at da Lensmanden Christoffer Lindenov havde ladet grave nye Grøfter m. m., havde Bønderne gjort Arbejdet efter hans Bøn som en Hjælp. Nogle laante ham et Høstbud og somme vilde ikke, *fordi de ikke vilde gøa fra deres sædvanlige Arbejde, som de havde gjort af Arilds Tid*, og bekendte, at de ej var ham det pligtige. Altsaa Bønderne slaar fast, at de fra Arilds Tid er forpligtede til et Arbejde af bestemt Omfang. 1648—49 følte Bønderne paa samme Gods sig besværede over, at Lensmanden Klaus Sehested fordrede langt mere Arbejde, Ægter og Hugning af dem, end tidligere Lensmænd havde gjort. Sagen blev indanket til København, hvor Dommen gik Bønderne imod; de maatte gøre Afbigt for ubegrundet Klage. Det er for Regeringen en selvfølgelig Sag, *at det Arbejde, for hvilket Slottet har Behov, skal Bønderne yde.*

Som det gik paa Hindsgavl, er det gaaet overalt i Danmark. Mens Landgilden vedblev at være en fast Afgift*) voksede Hoveriet. Hovedgaardenes »Behov« var stadig stigende. Ugedagstjenernes Antal forøgedes

*) Chr. V.s Danske Lov 3—13—14: Ingen Bonde skal være pligtig til at levere andet enten i Vare eller Penge, end som han staar for i Jordebogen.

i den Grad, at i 1650 omtrent $^1/_5$ af Landets Bondejordbrug var underkastet Ugedagshoveri med Pligt til 1, 2 ja undertiden 3 Dage ugentligt Hovarbejde til Hovedgaardenes Stavn. De andre Fæstebønder maatte yde langt mere Hoveri end tidligere. Hertil kom saa Ægter i stadig stigende Omfang. — Det er forstaaeligt, at Bønderne strittede mod, saa meget de kunde; men derved gjorde de kun ondt værre; ved Genstridighed gav de Herremændene Lejlighed til at indføre barbariske Straffemidler, som f. Eks. Træhesten, der efter 1634 anvendes mod Hovbønder, mens den før kun havde været brugt mod Soldater. Og Forholdet mellem Ejer og Fæster faar mere og mere Præg af Forholdet mellem Herskab og Tyende, hvor dette sidste er underkastet en brutal Hustugt. — Nu og da gøres der Tilløb til Reformer; saaledes prøver Christian IV at faa Hoveriet afløst af Arbejdspenge, men han kan ikke gennemføre Reformen; ved Stændermødet 1660 høres der et Hjærtesuk fra Bønderne over, »at de saa haardelig med Hoveri og Trældom vare af Adelen belastede fast ligesom Israels Børn under Ægyptens Trældom«; men der gøres intet. Hoveriet bliver mere og mere trykkende, indtil der efter 1750 oprandt lysere Dage for den danske Bondestand.

Den store Reformperiode blev indledet dels med ivrig Drøftelse af Landbospørgsmaal i Skrifter og Tidsskriftsartikler, dels med Reformforsøg af frisindede Godsejere. I Skrifterne bruges der stærke Udtryk om Hoveriet og alle de Ulykker, det foraarsager; og de reformerende Godsejere tager straks fat paa at afløse Hoveriet med en Pengeafgift. Først af alle var det Enkedronning Sofie Magdalene, der foretog Afløsningen paa Hørsholm Gods (1759). Faa Aar efter fulgte den ældre Bernstorff hendes Eksempel paa Bernstorff. Begge Steder gjorde man gode Erfa-

ringer med Forsøget, der kunde paaberaabes som et Eksempel til Efterfølgelse. — 1766 fik Bønderne paa Krongodserne i Københavns Amt Hoverifrihed.

I Christian VIIs første Regeringsaar begyndte Statsmagten at beskæftige sig med Bondespørgsmaalet. Paa Reverdils Initiativ blev der 1767 nedsat en Kommission, der skulde stille Forslag til Forbedringer i Bondestandens Kaar. Men ved Reverdils Fald mistede den sin ledende Kraft og den udrettede ikke stort; dog udkom der efter dens Forslag en Forordning 1769, der paabød, at Herremændene skulde udarbejde Reglementer for det Hoveri, der paahvilede deres Bønder, og at de selv skulde være bundne ved disse Reglementer. Det var dog et Skridt i den rigtige Retning, et Forsøg paa at slaa Hoveriets Omfang fast.

Et virkeligt Fremskridt for Hovbønderne betegner Struensees radikale Forordning af 20. Februar 1771, hvor det paabydes, at alt Hoveri skal være bestemt og det fastsættes til 8 Spanddage og 16 Gangdage aarlig af hver Tønde Hartkorn. Men som Struensees andre Forordninger fik den kun et kort Liv. Den blev modtaget med lidenskabelige Angreb fra Godsejernes Side og blev ophævet efter Struensees Fald og erstattet med en reaktionær Forordning af 12. August 1773, der fastslog, at Hoveriet skulde omfatte de forskellige Arbejder, der svarede til hver Provinses og Egns gamle Brug. Dog blev det saakaldte smaa Hoveri bortskaaret, og der var Bestemmelser, der ydede Beskyttelse mod Godsejervilkaarlighed.

Ved denne Ordning blev man staaende i næsten 20 Aar, uagtet der rejstes stadig stærkere Krav om Reformer. Det var først efter Stavnsbaandets Ophævelse, at den store Landbokommission tog fat paa Hoverispørgsmaalet, der blev ordnet ved to Forordninger i 1791; 25.

Marts blev der sat Grænser for Anvendelse af legemlig Straf for Hovbønderne, og 24. Juni kom den vigtige Forordning, hvori det udtaltes, at Kongen med Velbehag vilde se, at Godsejerne indgik frivillige Overenskomster med deres Bønder om Hoveriets fremtidige Størrelse. Hvor det ikke lod sig gøre, skulde Kommissærer, udnævnte af Regeringen paa hvert enkelt Gods, fastsætte, hvor stort det skulde være. Paa overordentlig mange Godser blev som paa Stensballegaard Spørgsmaalet ordnet ad frivillig Vej. — 1799 var man saa vidt, at en Forordning af 6. December kunde fastslaa, at alt Hoveri for Fremtiden skulde være bestemt.

Nu var Vejen banet for Hoveriets Afløsning. Den bestemte, aarlige Arbejdsydelse kunde uden større Vanskelighed omsættes i Penge, naar Herremand og Fæster var enige. Men det gik ingenlunde hurtigt. Mange Steder fandt Bønderne sig godt i Hovarbejdet, der nu havde mistet sin ydmygende Karakter, og endnu i 1848 var Hoveri meget almindeligt. Men Landbokommissionen af 9. Febr. 1849 udarbejdede nye Bestemmelser for Afløsningen (Lov af 4. Juli 1850), og i Løbet af Halvtredserne forsvandt det næsten fuldstændigt. Dog findes der endnu ved Overgangen til det tyvende Aarhundrede Levninger af Hoveri i Afkroge af Landet.

II*).

I en gammel Fæsteprotokol for Stamhuset *Stensballegaard* ved Horsens findes bl. a. følgende Fæstebrev af 4. Maj 1792.

»Paa Hendes Naades Højvelbaarne Frue Geheime-

*) Aktstykkerne er afskrevne og meddelte af Lærer A. J. Gejlager i Stensballe.

Konferentzraadinde, Baronesse Kragh Juell Wind til Steensballegaard etc. hendes Vegne og naadige approbation giøres herved vitterligt at have Stæd og fæst som ieg og herved stæder og fæster til . . . Karl Mads Thomassen af Tvingstrup . . . en Gaard af Hartkorn 3 Td. og 4 Skp.

1) Af Hartkorn svarer han nuværende eller kommende kongl. Skatter, tillige med den paabudne Ekstraskat.
2) i rette Tiid til hver Martini betaler han den accorderede Landgilde for træ Saugning og alt, i penge 8 Rdlr. saa og 1 Faar, 2 Høns og 20 Æg.
3) Hoveriet forretter han til Steensballegaard uden Forsømmelse, naar han tilsiges efter Foreningen af 13. Februar 1792, som følger:
   a) De af Gaardens 4 Marker som bruges aarlig Pløyes, Saaes og Harves til Ruug, Byg, Havre, ærter og boghvede 45595 □ Al. som hidtil er skeedt saa og at omtrent det halve til grønlandsk[1]) bygget pløyes 3 Gange og harves 2 Gange.
   b) Giødningens Udkiørsel paa sit Hovmaal baade for og efteraar saavelsom dets spredning paa Marken forretter han som hidtil skik og brug haver været.
   c) Kornets Høstning af samme Marker i alle sine Dele med indkiørsel, fratagning i Laden og alt forretter han som hidtil.
   d) det Tærskede Korn af Gaardens egen Afl saavelsom Tienden indkiører han sin Andel sammen med de andre til Kiøbstaden eller andensteds hen naar han tilsiges efter rigtig omgang.

[1]) Byg, saaet i Grønjord (?).

e) Høesletten baade i Gaardens Enge, Skove og aggerland som aarlig bliver slagen forretter han ligeledes som hidtil med de andre i alle Sine Deele,

f) endvidere Tørveskiæringen med indkiørsel, røgtning og alt saa meget som udviises og til Hovedgaardens brug kan behøves forretter han sin Deel med de andre.

g) Mønnen paa alle Ladegaardens Bygninger som er tækket med Langhalm holder han Sin andeel vedlige med Tang og Poldtræer som til nu er Skiftet og hans Formand haver gjort, Tangen hændtes ved Stranden og Poldtræerne tages i Gaardens Vedkast.

	Spand-dage	Gang-dage
h) til Vandstæders Rensning forretter han aarl.	2	2
i) Hov- og Kiøbstadvejens Vedholdelse	½	2
k) til Skouling og rengiøring i Husene og Ladegaarden	1	2
l) Bygningstømmer til Gaard og gods, samt Hjuul og Bødker træ at hugge og hiemkøre, Saa og at Sauge og Klyve bødker og Hjuulbøre her i Gaarden, dertil behøves	2	2
m) til Engløsning (?), stensamling af agrene og Senners udrystning forretter han	½	3
n) Korn og Halm Hæsses fløtning og ladens rengiøren med videre forretter han	1	3
o) til Sædekorns hændtning	1	
p) og Rejser paa 2 a 4 Mil forretter han enten med Vogn eller Forspand	1 Spandag	

som han alt forretter forsvarlig og vel saa og møder efter Forordningen af 25. Maj 1791 uden Forsømmelse, naar han tilsiges. —

— I Indfæstning er betalt 66 Rgdlr.«

I et Fæstebrev, som d. 12. Marts 1792 er udstedt til Jens Sørensen i Stensballe (Gaarden er paa 4 Tdr. Hartkorn), nævnes bl. Hoveriforpligtelserne tillige følgende:

»Alle de Diger og Giærder baade i og udenom Marker, Skove, Eng og Indhegning samt Stænge[2]) holder han aarlig vedlige og inden Maydag sætter i forsvarlig Stand som det bør med Staver og Giærdsel som de nu findes og stedse til hans Gaard haver været tilmaalt, saa og hændter Staver og Giærdsel fra Hovedgaardens Skove, samt opkaster Diigerne naar de ere nedfaldne, undtagen Steendigerne som Herskabet selv holder vedlige.

Til den aarlige Træskouing fra Schablund, Worsøe og andre Gaardens tilhørende Skove forretter han som hidtil og aarlig om Vinteren og ellers i den beleyligste Tid skaffet i Gaardens Vedkast heel kløven Træ ørket og hiemkiørt omtrent 4re Faune foruden Grenene og qvasset af samme træ hugget og hiemkiørt; dog skal ham leveres krudt til at klyve Rodstykkerne og andre Stykker som ere vanskelige at klyve.

Hertil forretter han omtrent 9 Spanddage og 13 Gangd.

1796 oprettes en ny Hoverikontrakt for Bønderne paa Stensballegaards Gods. Denne Kontrakt har følgende Ordlyd:

---

[2]) Grøft med Vand i.

Forening.

Om bestemt Hoveri til Hovedgaarden Steensballegaard i Schanderborg Amt mellem sammes Herskab og hoveripligtige Bønder i overensstemmelse med de kongl. Plakater af 24. Juni og 23. December 1791. —

1.

Til Hovedgaardens Avlings Røgt og øvrige Arbejder at udrede henhører disse 54 hoveripligtige Bønder, nemlig:

af Stensballe Bye ..	17	Beboere	a 4	Tdr.	0	Skp.	Hrtk
- Wæhrholm	2	—	a 3	—	4	—	—
- Meldrup	4	—	a 4	—			—
- Blirup	6	—	a 4	—			—
- Haldrup.....	18	—	a 4	—			—
- Tvingstrup	7	—	a 3	—	4	—	—

Af disse forretter de 52 Gaarde fuld hoveri men Peder Iversen af Haldrup og Mads Jensen af Tvingstrup skulde i tilfælde at een af Hovbønderne bliver Syg forrette Sammes anpart af Ployning, desuden i høsten Rive Vejene naar kornet er indkiørt og giøre 4 Reyser paa 2 a 4 Mile eller Dobbelt saamange paa 1 a 2 Mile. Peder Iversen forretter tillige Tærskning og giærdsel hugning som de andre hoverigiørende Bønder. De 6 Tvingstrup Mænd er ike forbundne til andet Plidsarbejde[3]) end allene Korn ægten og Mønning.

2.

Gaardens Aggerland bestaar nu af 361½ Td. Land a 14000 □ Al.; samme er indeelt i 9 Vange hvoraf 4 aarligen Drives til Sæd, 1½ Vang fredes til Høe og 3½ Vang ligger til Græsning, Bønderne faar følgelig aarligen at Pløye, Harve, Saae og Høste 3 1/14 Td. Land a 14000 □

[3]) Pligtarbejde.

Al. som pr. Plov i hver enkelt Sædevang udgiør 10814 □ Al.

3.

Markernes Drift bliver herefter følgende: Naar en grøn Mark indtages Pløyes samme twende Gange og harves en gang, til Rug Pløyes en og harves en gang, til Stubbebyg[4]) Pløyes twende gange og harves en gang til Havre som besaaes med Kløver en gang og harves en gang , alt forsvarligt.

4.

Kornets Høstning og opbinding, Rivning, Røgtning, Hiemkiørsel til Hovedgaarden og Fratagning i Gulvene besørger Bønderne efter tilsigelse forrettet hvorved dog ikke flere Vogne bør være tilsagte af gangen end ved Aflæsning i laden uden betydelig ophold kan modtages. Hovbudene som møder til fratagning i Gulvene maa ike gaa fra arbejdet før ald det Korn som Dagen igiennem skal indages er frataget og hensat. Baand til Kornets opbinding besørger bønderne bundne af den Halm som dertil af Ejeren leveres; alting forrettes forsvarligt.

5.

Den Giødning som falder ved gaarden Paalæsser og udager Bønderne som Sædvanligt paa de dem anviste aggre, hvor de samme forsvarlig Spreder og i alle deele forholder dermed som hidtil.

6.

Hovedgaardens Enge som hidintil haver været Slaaet og Høstet til Steensballegaard ere: 1) Beckemade 154744 □ al., 2) Ryeeng — 323948 □ al., 3) Hopelykken 4654 □ al., 4) Engen under Brakøe — 26400 □ al., 5) 1½ Vang fredes til Høeslet — 843500 □ al., og 6) Hesthav

[4]) Byg, som saas i Stubjord.

Kiæret — 158666 □ al. hvilke Enge Bønderne paa Sædvanlig maade deler imellem sig efter deres Større eller mindre Besværlighed paa det de alle saaviidt muligt blive liige deltagende i Byrden og Skulle de da være Pligtige at besørge de dem ved lodkastning eller paa anden Maade tilfaldne Engloder forsvarligen Renset, Slaaet, Spredet, vendt, Revet, Røgtet, sat i Stak, Paalæsset, hiemkiørt og frataget i Hovedgaardens forlade eller hvor det dennem anvises. Med Vognenes antal saavelsom Hovbudene der fratager Høet forholdes ligesom i 4de Post ved Kornets Indagning er fastsat og heele arbejdet giøres Forsvarligt.

7.

Til de ved Gaarden fornødne Plidsarbejder skal hver gaard være Pligtig aarlig at giøre følgende :

	Spand-dage	Gang-dage
Til at istandsætte og vedligeholde Giærderne i og udenom Markerne saaledes at de som hidtil ved Syn kan findes forsvarlig, hvortil ansættes	2	2
Reyser til Horsens eller liige lang Vej	6	
Hvortil Bønderne skulle være forbundne 2 Gange om aaret naar saadan behøves at tage Retour Læs.		
Til at rense Korn..... hvortil dog gives 1 a 2 Dage naar saadan maatte være fornøden.		6
Til at Skiære, Røgte og hiemkiøre Tørv	1	3
Hver Mand leverer i Gaardens Vedkast aarlig 3 Favne træe hvortil behøves.....	3	4
At overføre...	12	15

	Spand-dage	Gang-dage
Overført...	12	15
Af det hele aarlige Qvantum Brænde hente Bønderne 15 Favne fra Schabelund Skov, det Krudt som til træets Sprængning behøves leveres fra Hovedgaarden.		
Til Mønning, Skouling og viidere Ladegaards-arbejde	1	1
Til Gaardens Reparation		2
Tærskningen forretter Herskabet Selv og Bønderne betale derfor hver Mand 1 Rdlr. aarlig og tærsker tillige.....		4
De Hovbud som møder for at tærske skulle tærske ligesaa meget som en af Standtærskerne.		
Til Vandstæders Rensning naar behøves...	1	2
Tilsammen....	14	24

I alle Tvistigheds tilfælde skal en Dags Arbejde beregnes efter Forordningen af 20. Septbr. 1771[5]) og 25. Marts 1791, hvilket ogsaa gælder om avlings Hoveriet.

---

[5]) Skal være Forord. af 20. Februar 1771, hvori bl. a. hedder:

En Karl bør i een Dag afmeye 1 Td. Land Jord eller Afgrøden paa 14000 Kv. Al., og en Pige bør opbinde lige saa meget som en Karl afmeyer. En Karl afslaaer i Høesletten omtr. 7000 Kv. Al. af bedste Tilvæxt-Høe, men kun 10,500 af Middelvæxt og 14000 af sletteste Væxt, alt i een Dag.

I Tærske-Tiiden bør en Karl aftærske in Decembri og Januario udi een Dag en Trave Ruug, og af Byg lige saa meget, naar det tillige kørnes; Havre $1^1/_4$ Trave.

I Nvbr. og Febr. bør en Karl tærske en halv Gang, og i de øvrige Maaneder eengang mere end i Decembri og Januario Maaneder.

8.

Ugentlig maa af Bønderne i højeste forlanges: i Ploye-tiden 2de Dage, i Høstetiden 3de Dage ved 2de Bud en Meyer og en optager.

9.

For hver aftient Spand- eller gangdag leveres Hov-budene Biletter som paa fastsatte Tiider igien paa Hoved-gaarden afleveres.

10.

Naar Ildsvaade og Stormskade paa Gaard eller Gods indtræffer er Hovbønderne forbundne at assistere med Materialers Hæntning og Handlanger arbejde, uden nogen Godtgiørelse i det Sædvanlige Hoverie.

11.

Til hver Gaardmand giver Herskabet aarlig Bøgetræe til 2de Hiuul.

12.

Hoveri Aaret tager sin begyndelse Indeværende Aars første Novbr.

Saaledes Sluttet og til Stadfæstelse af begge Parter underskrevet paa Steensballegaard d. 24de Maji 1796.

J. C. Kragh Juell Wind.

Rasmus Pedersen.

Efter Bøndernes Begiæring tilstaas herved som ogsaa liger i Foreningens Natur at der som der i fremtiden ved

---

En Karl bør i een Dag skiære 1600 Stkr. Tørv. Han bør i een Dag hekke 40 Alen nyt Giærde af $1^1/_4$ Alens Høyde. I een Dag bør han, hvor Jorden er nogenlunde beqvem, grave 15 Alen Grøfter af Bredde $2^1/_2$ Alen og Dybde $1^1/_2$ Aien.

En Karl bør i een Dag fælle, sauge og kløve en Favn Brænde til 4 a 5 Kvarters Længde. — —

Kongl. Forskrifter skulle blive givet en almindelig Lættelse i Hoveriet skal denne ogsaa strække sig til dette gods.

Datum Supra. *Kragh Juell Wind.*

Foranstaaende Hoveriforening med (S. T.) Hr. Baron Kragh Juell Wind haver Steensballegaards 54ve Hoverigiørende Gaardmænd i Dag godvillig indgaaet og underskrevet i min Nærværelse. Denne Forening bliver altsaa af mig stadfæstet.

Steensballegaard den 25de Maji 1796.

H. L. Bülow[6].

Hoveriet til Stensballegaard afløstes 1852. Bønderne havde valgt to Repræsentanter til at forhandle med den daværende Ejers Sagfører om Sagen. De to Mænd maatte byde 16 Rdlr. aarl. for hver Gaard; men Sagføreren skulde forlange 30 Rdlr. Dog mente han at kunne bringe det ned til 28, hvis Bønderne bød 25. De to Mænd turde dog ikke gaa højere end til 25 Rdlr., og Sagen blev derfor overgivet til en Kommission, i hvis Kendelse det bl. a. hedder:

D. 2. Martz blev ved Kommissionens Kendelse alt Gaardhoveriet og Pligtarbejde til Stensballegaard afløst til 1. Maj næstkommende mod et aarligt Vederlag af 1582 Rbdlr. 5 Mrk. 10 Sk., der erlægges med Halvdelen til hver 1. Maj og 1. Novbr., og 1. Gang til 1. Novbr, d. A. og udredes af hver af de fuldt hoverigiørende 46 Gaarde med 30 Rbdlr. 8 Mark 3 Sk.« — —

Stensballegaard d. 2. Martz 1853.

Vallentin,

Form. for Gaardhoveriets Afløsning i 9de Landstingskreds.

Sagen gik altsaa Bønderne imod.

---

[6]) Hans Løvenhjelm v. Bülow, Amtmand over Skanderborg og Aakær Amter 1778—99.

LOVE

for

Historisk Samfund

for Aarhus Stift.

§ 1.

Samfundets Formaal er at vække og værne Sansen for Stiftets historiske Minder og at samle Oplysninger om den stedlige Befolknings Liv og Færd i tidligere Tider.

§ 2.

Formaalet søges naaet ved:

1. at udgive et Tidsskrift i tvangfri Hefter, mindst 1 hvert Aar,
2. at lade afholde Foredragsmøder eller aarlige Udflugter under sagkyndig Ledelse til historisk kendte Steder i Stiftet og
3. at lade beskrive, tegne eller fotografere Bygninger, Monumenter, Redskaber osv., navnlig saadanne, som er udsatte for Ødelæggelse eller Tilintetgørelse.

Afbildninger m. m. opbevares i de stedlige Museer, Arkiver eller Biblioteker.

§ 3.

Optagelse i Samfundet sker ved Henvendelse til et af Bestyrelsens Medlemmer. Aarsbidraget er 2 Kr.

Herfor modtager Medlemmerne Tidsskriftet frit. Udmeldelse maa ske inden Aarets Udgang.

Regnskabsaaret er Kalenderaaret.

§ 4.

Bestyrelsen bestaar af 7 Medlemmer, der vælges paa Aarsmødet ved Forholdstalsvalg. Hvert Aar afgaar 3 eller 4 efter Tur, første Gang 3 ved Lodtrækning. Bestyrelsen vælger en Formand, fordeler Arbejdet og vedtager en Forretningsorden, som meddeles i Tidsskriftet.

Foruden Bestyrelsen har Samfundet henved 20 Repræsentanter, omtrent ⅓ i Stiftets Købstæder, de øvrige omkring paa Landet, en i København. Det er Repræsentanternes Hverv at opspore og henlede Bestyrelsens Opmærksomhed paa historiske Minder og litterære Efterladenskaber af historisk Betydning, som bliver fremdragne i deres Nabolag.

§ 5.

Hvert Aar i Maj eller Juni afholdes en Generalforsamling, hvortil indvarsles en Maaned forud. Paa denne gives Beretning om Virksomheden, det reviderede Regnskab fremlægges, og der vælges Bestyrelsesmedlemmer, Repræsentanter og 2 Revisorer.

Forslag, der ønskes behandlede paa Generalforsamlingen, indgives til Bestyrelsen mindst 14 Dage forinden. Sager paa Generalforsamlingen afgøres ved simpel Stemmeflerhed. Ændringer i disse Vedtægter kan dog kun foretages, naar de vedtages paa to Generalforsamlinger efter hinanden. Ekstraordinære Generalforsamlinger kan indkaldes, naar Bestyrelsen finder Grund dertil, og skal indkaldes, naar mindst 10 Medlemmer stiller skriftligt Forlangende derom.

Fortegnelse

over

Medlemmer af »Historisk Samfund for Aarhus Stift«.

Aarhus.

Andersen, L., Maskinfabrikant Kystvejen 45.
Andersen Vall, Kbmd., Banegaardsgade 22.
Appel, A., Statskonsulent, Frederiksg. 78.
Baumgarten, Torkil, Boghdlr., Christiansgade 29.
Beck, Gotfred, Grosserer, Søndergade 17.
Bergsøe, J., Fuldmægtig ved Postinspektoratet, Kystv. 25.
Birkelund, P., Detailh., Aag. 75.
Bjerregaard Jensen, H., Tømrermester, Christiansg. 18.
Buur, Chr., Skoleinspektør, Christiansgade 24
Christensen, Valdemar, Sagf., Østergade 15.
Christophersen, J., Lærer, V.-Allé 4.
Drechsel, E., Borgmester.
Eeg, Peder, Sagf., Kystv. 41.
Eriksen, Chr. F., fhv. Farver, N. Allé 80
Fog, Emil, Biblotekar, Dr. phil, Vesterbrogade 45.
Forchhammer, H., Ingeniør, Ryesgade.
Gigas, Assistent, Skovly.
Grundtvig, Vilh , Overbibliotekar, Marselisborg Allé 32.
Hansen, C P Bogholder, Demokraten.
Hansen, H., K., cand. pharm., Nørrebrogade 4.
Hansen, K., Redaktør, Aarhus Amtstidende.
Hansen, Marthin, Grosserer, Studsgade 33.
Hansen, Tage, Overlæge, Professor, Amtssygehuset.
Haugsted, Ejler, cand. mag., Sct. Pauls Kirkeplads 7.
Heilskov, Chr., Biblioteksass., Jægergaardsvej 66.
Henningsen, I., Forstander, Jysk Handelshøjskole.
Holm, P., Lærer, kgl. Translatør, Banegaardsg. 49.
Hostrup, Helge, Redaktør, Jysk Morgenblad.
Højmark, Asger, Valgmenighedspræst, Langelandsg. 102.
Jensen, Helga, Foredragsholderske, poste restante.
Jensen, Jørgen, Kunsthandler, Ankerhus.
Jensen Malle, J. H., Købmd., Banegaardsgade 4.
Jørgensen, A. A. F., Kaptejn, Bruunsgade 29.
Jørgensen, Charles, Læge, Guldsmedgade 3.
Kirkegaard, Aug., Realskolebestyrer, Ny Grønneg. 1.
Kirkegaard, Nicoline, Forfatterinde, Ny Grønneg. 1.
Kjærtinge, H. W., Fabrikant, V.-Allé 7.
Kjærtinge, J., Læge, Østerg. 37.
Koch, P., Læge, Sct. Pauls Kirkeplads 7.

Koch, R. A., Tømrermester, Bruunsgade 26.
Langballe, Overretssagfører.
Lange Johansen, J., Bogholder Ny Munkegade 28.
Larsen, H. C., Kasserer, Banegaardsgade 21.
Larsen, Knud, Bogholder, Marstrandsgade 10.
Lassen, Otto, Grosserer, Tangen
Laursen, Direktør, Aarhus Oliefabrik.
Laursen, Fiskehandler, Mejlgade 34.
Laursen, Søren, Partikulier, Sølystg. 51.
Leth, F., Læge, Guldsmedg 18.
Lottrup, S. C., Rentier, Kystvej 63
Lund, T. P., Herredsfoged, Bruunsgade 64.
Mikkelsen, Jens, Murermester, Studsgade 3.
Mogensen, L., Forvalter, Fredensgade 23.
Munck, Ferd., Præst, Mejlgade 2.
Müller, A., Overlærer, Nørrebros Byskole.
Møller, A. C., Bogtrykker, Guldsmedegade 33.
Møller, Johan, Bogbinder, Vestergade 9.
Møller, Knud, Bogbinder, Vestergade 9.
Nagel, Postmester.
Nielsen, Magnus, Murerm., Byraadsmedlem, Østerg. 33.
Nielsen, S. W., Redaktør, Rosensgade 22.
Nielsen-Snedsted, H. C., Forstander, H.-Brogesgade 33.
Nørgaard. Bankdirektør, Privatbanken
Ollendorff, F., Konsul, Grosserer, Havnegade 22.
Pedersen, M., Partikulier, Samsøgade 80.
Pedersen, P. D., Bogbinder, Ny Munkegade 74.
Petersen, Fritz, Bogbinder, Frederiksgade 67.
Poulsen, Carl, Sparekassebogholder, Niels Juelsg. 71.
Pries, Skovrider, Marselisborg.
Rasmussen, H. V., Redaktør, N.-Allé 76.
Rasmussen, J., Justitsraad, Sagfører, Østergade 9.
Rose, A. M., Tandlæge, St. Torv 6.
Sand, G., cand. polit., Mejlgade 67.
Schaltz, H., cand. pharm., Sølystgade 25.
Schenstrøm, Sigrid, Frue, Jægergaardsvej 66.
v. Schmidten, Frk., Mejlg. 92.
Sort, Sigrid, Frk., Ny Munkegade 52.
Stampe, N., Fabrikant.
Stegmann, H., Overlærer, Klostergade 56.
Sørensen, A. K., Tømrermest., Thunøgade 1 e.
Sørensen, A. P., Købmand, Marstrandsborg.
Sørensen, J. P., Sagfører, Søndergade 34.
Sørensen, N., Sagfører, Skolegade 20
Thomsen, cand jur., Aldersro.
Thomsen, A., Fabrikant, Frederiksgade 78
Thrue, Th., Boghandler, Immervad 4.
Warming, Ernst, Tandlæge, Professor, Søndergade 4.
Weis, E., Mølleejer, Aarhus Mølle.
Vestesen, H., Ingeniør, Fabrikant.
Wisby, Tandlæge, Skovvangsvej 37.
Ølsgaard, J., Alterdegn, Mejlgade 36.

Horsens.

Kristensen, Oluf, Lærer, Graven 2.
Larsen, A., Kommunelærer, Slotsgade 12.
Møller, Carl, Mar., Redaktør.
Møller, Valdemar, Landinsp.
Thorup, A., Adjunkt.
Weilbach, Fr., Adjunkt.

Silkeborg.

Brøndum, cand. theol.
Hansen, H., cand. mag.
Jørgensen, L., Direktør.
Kejser, O., Seminarielærer.
Knudsen, Knud, Seminarielærer.
Linderstrøm-Lang, Th., Seminarieforstanderinde.
Vinther, P. J. M., Seminarieforstander.
Vyff, Chr., cand, mag.

Skanderborg.

Hansen, R., Landpolitibetjent
Krøyer-Kielberg, Lærer.
Pedersen, N. P., Skoleinspekt.
Rasmussen, H., Folketingsm.
Reppien, J., Guldsmed.
Rosen, Eduard, Overretssagf.
Schjøtt, A. O., Amtsforvalter.
Sørensen, Th., Provst.
Thane, L., Lærer.
Thomsen, L. Amtsraadssekretær.
Varder, Inger, Frk., Lærerinde.

Aaby pr. Aarhus.

Christiansen, Chr., Gaardejer.
Larsen, J. C., Lærer.
Mørk-Hansen, S., Biblioteksassistent.

Aabyhøj pr. Aarhus.

Homann, J. H., fhv. Kbmd.
Schjønning, J., Fabrikant.

Aakær pr. Falling.

Neergaard, C., Godsejer.

Aas pr. Tvingstrup.

Hjortlund, Frode

Adslev pr. Hørning.

Klinke, H. P., Sognepræst.

Alderslyst pr. Silkeborg.

Skou, N., Lærer.

Ask pr. Malling.

Christensen Maarssøe, Højskoleforstander.

Astrup pr. Malling.

Mogensen, M. K., Provst.

Beder.

Henriksen, P., Skoleforst.
Jensen, O. Chr., Lærer.

Bering pr. Hasselager

Teilmann, J., Præst.

Bjørnskov pr. Nørre Snede.

Jensen, Laust, Folketingsm.

Brabrand.

Lundbye, Th., Stationsforst.

Brandstrup pr. Løgten.

Kragh, Lærer.

Bryrup.

Østergaard, Th., Læge.

Brædstrup.

Andersen, K. P., Landinspekt.
Andersen, M., Dyrlæge.
Haugsted, Emil, Distriktslæge
Langkilde, F.E., Herredsfoged.

Borup pr. Tranbjerg.

Jensen, Peder, Gaardejer.

Constantinsborg pr. Brabrand.

Pontoppidan, A., Godsejer.

Elbæk pr. Søvind.
Elbek, J., Højskoleforstander.
Jensen, Kr., Skolebestyrer.
Køster, H., Sognepræst.
Lykke, J., cand. theol., Højskolelærer.

Elev pr. Lystrup.
Tang, Niels, Højskoleforst.

Esby pr. Rønde.
Pihlkjær, A., Lærer.

Faarup pr. Mundelstrup.
Haugaard, R. Sognepræst.

Farre pr. Sporup.
Knudsen, J., Lærer.
Laursen, Mejeribestyrer.
Melby Nielsen, Lærer.

Framlev pr. Harlev.
Andersen, Søren, Husmand.

Fruering pr. Skanderborg.
Øllgaard, Sognepræst.

Følle pr. Rønde.
Jensen, Th., Lærer, Redaktør.

Galten.
Johansen, Postmester.
Pedersen, Lærer.
Porse, Paul, Gaardejer.
Søndergaard, Aksel R., Gaardejer, Søgaard.

Gedved pr. Horsens.
Byskov, Seminarieforstander.
Gjødesen, Seminarielærer.
Jørgensen, Lærer.
Kristensen, Martin, Seminarieforstander.
Lund, Seminarielærer.

Gjesing pr. Auning.
Jensen, F. A. S. J., Sognepræst.

Gjessø pr. Silkeborg.
Petersen, S., Lærer.

Grumstrup pr. Hovedgaard.
Jørgensen, Kr., Amtsraadsmedlem.

Gunnestrup pr. Tranbjerg.
Rasmussen, Kr.

Gylling.
Møller, Otto, Sognepræst.
Therkildsen, Jens Kapellan.

Gyllingnæs pr. Gylling.
Grevenkop-Castenskiold, Fr., Ritmester, Godsejer.

Hammel.
Fregerslev, S., Boghandler.
Juul, P., Tandlæge.
Møller, J. C. H., Provst
Strøbeck, cand. jur., Birkefuldmægtig.

Hammergaard pr. Tørring.
Jensen, J. M., Gaardejer.

Harlev.
Christensen, H. P., Sognepræst.
Sørensen, Chr., Lærer.

Hasle pr. Aarhus.
Aaby, J. R., Gaardejer.
Kondrup, Rud., cand. theol.

Hinnerup.
Andersen, P., Distriktsforst.
Sørensen, Joh., Gaardejer.

Hou.
v. Holstein-Rathlou.

Hovmarksgaard pr. Hinnerup.
Jensen, L. Chr., Gaardejer.

Hyglid pr. N. Snede.
Paulsen, N. Fr., Lærer.

Hylke.
Bollerup, J. T., Provst.

Horslevbole pr. Skovby.
Johansen, Lærer.

Høver pr. Galten.
Helms, Apotheker.

Ingerslev pr. Hasselager.
Højlund, P. P., Lærer.

Jeksen pr. Stilling.
Nielsen, R., Lærer

Kalstrup pr. Hjortshøj.
Mohnsen, Chr., Gaardejer.

Kattrup pr. Hovedgaard.
Richter, Chr., Gaardejer.

Klank pr. Skovby.
Andersen, Severin, Højskolelærer.

Klintrup pr. Sporup.
Sørensen, Andreas, Gaardejer, Klintrup Hede.

Kolind.
Mortensen, Sofus, Lærer.

Kolt pr. Hasselager.
Højmark, Kr., Skoleforstander

Lading pr. Mundelstrup.
Pedersen Horn, H. P., Gaardejer.

Lillering pr. Harlev.
Sørensen, Mathias, Gaardejer. Vurderingsformand.

Lisbjerg Terp pr. Lystrup.
Bomholt, Gaardejer.
Nielsen, P., Gaardejer, Landstingsmand.

Lyngby pr. Hammel.
Jensen, A. Byriel, Gaardejer.

Løgten.
Bisgaard Jensen, Købmand.

Løvet pr. Bryrup.
Hvidbjerg, Lærer.

Malling.
Kristiansen, Øvli, Gaardejer.

Mollerup pr. Laven.
Jensen, A. C., Sogneraadsformand.

Nim.
Lauridsen, O L., Lærer

Norring pr. Hinnerup.
Korsgaard, Chr. M., Propriet., Nørreris.
Jensen, J. A., Gaardejer, Dalsgaard.
Petersen, L. M., Gaardejer, Norring Højvang.

Obstrup pr. Tranbjerg.
Hansen Birkegaard, Peder, Gaardejer.

Odder.
Bille, Torben, Redaktør.
Bruun, Sognefoged.
Dolleris, A. Kr., Højskoleforstander.
Eriksen, A., Landinspektør.
Malling, Vilh., Valgmenighedspræst.
Nielsen, Georg, Købmand.

Ogstrup pr. Hjortshøj
Pedersen, J., Gaardejer.

Oldrup pr. Hundslund.
Ellermann, Kr., Gaardejer.
Pedersen, Søren, Gaardejer.
Rasmussen, J., Lærer.

Ormslev
Bruun, Kristen, Husmand.
Ring, Sognepræst.

Porskær pr. Galten.
Porse, Niels, Forpagter.

Refshalegaard pr. Moselund.
Jensen, J., Sognefoged.

Rodskov pr. Løgten.
Pedersen, Konrad, Gaardejer.

Rosenholm pr. Hornslet.
Rosenkrantz, H. C. O., Hofjægermester, Lensbaron.

Ry.
Fjeldsted, P. K., Lærer.
Isager, Kr., Dr. med.
Mortensen, Lærer.

Gl. Ry pr. Ry.
Frandsen, Jens, Skovejer.

Røgen pr. Sporup.
Jørgensen, Sognepræst.
Lassen, N. O., Lærer.

Sandby pr. Hinnerup.
Rasmussen, P. Smed, Gaardejer.

Saxild pr. Odder.
Jespersen, Elsenius, Førstelærer.

Seldrup pr. Beder.
Fogh, A. N., Lærer.

Sinding pr. Silkeborg.
Andersen, Hans, Lærer.

Skaade pr. Aarhus.
Povlsen, Kr., Forstander, Børnely.

Skejby pr. Aarhus.
Jessen, M., Lærer.

Skivholme pr. Skovby.
Trojel, Sognepræst.
Vinther, H., Gaardejer.

Sjelle pr. Skovby.
Sparre, Sognepræst.

Skjoldelev pr. Hinnerup.
Schmidt, C., Sognepræst.

Sondrup pr. Hundslund
Hansen Dall, Lærer.

Sophiendal pr. Skanderborg.
Rosenkrantz, J., Hofjægermester, Baron.

Sorring pr. Toustrup.
Asbæk, Lærer.

Spørring pr. Hinnerup.
Baltsersen, A., Skrædder-mester.

Stensballe pr. Horsens.
Gejlager, A. J., Lærer.
Nielsen, Niels, Gaardejer.

Storring pr. Galten.
Jensen, C. A., Sognepræst.
Schou, O. P., Lærer.

Svejstrup pr. Alken.
Nielsen, Anders, Gaardejer, Svejstrup-Østergaard.
Rechendorff, Sognepræst.

Taaning pr. Skanderborg.
Hovgaard, K. N., Lærer.
Randløv, R. P., Gaardejer.

Tendrup pr. Hundslund.
Søndergaard, S., Gaardejer.

Testrup pr. Maarslet.
Baagøe, C., cand. theol.
Nörregaard, J. Dr. phil., Højskoleforstander.
Poulsen, A., Gaardejer.

Thiset pr. Hørning.
Balslev, Sognepræst.
Sørensen, H., Lærer.

Tinning pr Hinnerup.
Pedersen, Søren, Gaardejer.

Tinning Vesterholm pr. Hinnerup.
Povlsen, Povl R., Landmand.

Torrild pr. Odder.
Boye, A. M., Sognepræst.

Torupvolde pr. Søvind.
Nielsen, Søren, Gaardejer.

True pr. Brabrand.
Hvidkjær, R. L., Lærer.
Pedersen, P. Adam, Gaardejer

Trustrup pr. Hundslund.
Jørgensen, A., Gaardejer.

Tvilum pr. Silkeborg.
Andersen, Z., Lærer

Tyrstinggaard pr. Brædstrup.
Lassen, J. C., Proprietær.

Tørring.
Kruse, J. M., Lærer.
Stensballe, H. P., Driftsbestyrer.

Vejlby pr. Riisskov.
Geert-Jørgensen, Sognepræst.
Hallager, Overlæge, Jyske Asyl.
Lund, A., Forvalter, Jyske Asyl.
Møller, Arne, Højskoleforst.

Vestbirk pr. Østbirk.
Grønvald Nielsen, Højskoleforst.
Lange, Kr. A., Højskolelærer.

Viby.
Faarvang, Marie, Lærerinde.
Jacobsen, M., Gaardejer, Sparekassedirektør.
Jensen, Bertel, Redaktør.
Jensen, Kancelliraadinde.
Kappel, A., Direktør, Toften pr. Viby.
La Cour, J., Redaktør, Toften, pr. Viby.
Leth Espensen, Proprietær, Vibygaard.
Loft, S. P., Partikulier.
Møller, N. L., Skatteraadsformand.
Olsen, H. C., Lærer.
Zinn, Sognepræst.

Vrigsted pr. Rodskov.
Hansen, Carl. Højskoleforst.

Vding pr. Skanderborg.
Lauesgaard, J. P., Lærer.

Ørting.
Westergaard, S., Dyrlæge.

Samsø.

Onsbjærg pr. Koldby.
Jensen, R. A., Lærer.

Tranebjærg.
Blegvad, M., Realskolebestyrer.
Birkedal, Jens, cand. theol., Realskolelærer.
Bye Jørgensen, J., Godsfuldmægtig.
Lund, Harald, Fabrikant.
Pedersen, Marius, Uldspinder.
Schjørring, Carl, Sognepræst.

Udenfor Stiftet.
Knudsen, Janus Chr., cand. theol. & mag., Skaarup.
Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

Til Medlemmerne.

Der er to Ting, som er ganske nødvendige, for at vort Samfund kan trives og udrette noget, nemlig nyt Stof til Aarbogen og en betydelig Tilgang af Medlemmer.

Da det fremfor alt gælder om at bevare Minder, der ellers vilde gaa i Glemmebogen, retter Redaktionsudvalget først og fremmest en indtrængende Opfordring til vore Medlemmer i By og paa Land om at meddele, hvad der lever i deres Kreds af Fortællinger om Fortiden f. Eks. om de slesvigske Krige eller af Sagn knyttede til bestemte Steder.

Vi modtager ogsaa med Glæde topografisk-historiske og personalhistoriske Meddelelser. — (Henvendelser til Redaktionsudvalget bedes adresserede til cand. mag. Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus).

Men for at Samfundet kan blive i Stand til at udsende fyldige og gode Hefter, maa der skaffes større Midler. Hvis blot hvert Medlem kunde skaffe et nyt Medlem, vilde meget være naaet!

Redaktionsudvalget.